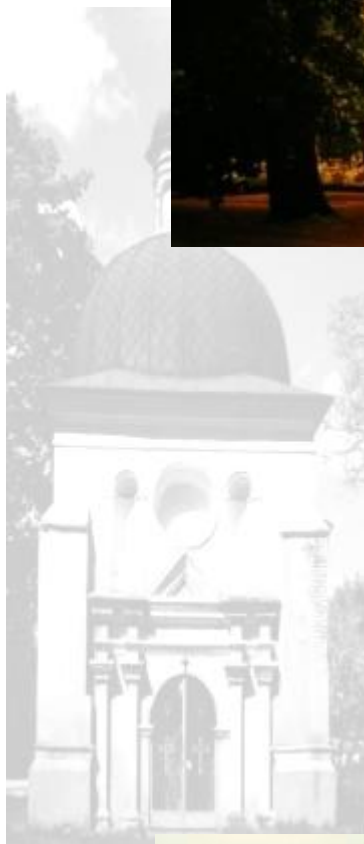

**PLAN OCHRONY
PARKU KULTUROWEGO
„KALWARIA PAKOSKA”**

**BYDGOSZCZ – PAKOŚĆ
2008**

**PLAN OCHRONY
PARKU KULTUROWEGO
„KALWARIA PAKOSKA”
W PAKOŚCI**

wykonano na zlecenie:

GMINY PAKOŚĆ

BURMISTRZA PAKOŚCI - Wiesława Kończala

**Plan Ochrony Parku Kulturowego
„Kalwaria Pakoska”**

**opracował zespół autorski
Pracowni Dokumentacji i Popularyzacji Zabytków
Wojewódzkiego Ośrodka Kultury w Bydgoszczy
Plac Kościeleckich 6
w składzie:**

mgr Krzysztof Bartowski

mgr Piotr Dąbrowski

mgr Lidia Gerc

dr Katarzyna Kulpińska

konsultacje: mgr inż. arch. Agnieszka Zydorowicz

mgr Leszek Kotlewski - Regionalny Ośrodek

Badań i Dokumentacji Zabytków

w Toruniu

Spis treści

1.	Wprowadzenie	6
2.	Całościowy obszar Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	7
2.1	Zadania, funkcje planu ochrony parku kulturowego	8
3.	Geneza kalwarii	8
3.1	Kalwarie na ziemiach polskich	9
4.	Walory kulturowe i krajobrazowe Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	10
4.1	Obszar Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	11
5	Diagnoza Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	18
5.1	Zasoby – obiekty w rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego	22
5.2	Obiekty wchodzące w skład Parku Kalwaria Pakoska	22
5.3	Zieleń	24
5.4	Cmentarze	29
6.	Rys historyczny – charakterystyka Kalwarii Pakoskiej	30
7.	Zagadnienia dotyczące tworzenia parku kulturowego	35
7.1	Identyfikacja reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego	35
7.2	Krajobraz kulturowy na tle uwarunkowań przyrodniczych i przestrzennych	36
8.	Powiązania strukturalne	38
9.	Zasoby – wykaz kaplic	39
10.	Kościół pw. Św. Bonawentury	64
11.	Identyfikacja – utworzenie parku kulturowego, grup społecznych i wstępne konsultacje	65
12.	Analiza szans i zagrożeń (SWOT) – parku kulturowego	66
13.	Cele i zasady ochrony obszaru planowanego do objęcia ochroną	67

14.	Granice i struktura przestrzenna Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	68
15.	Uzasadnienie – „interwencja przestrzenna i społeczna” na rzecz parku kulturowego	68
16.	Wytyczne do jednostek Podstawowej Przestrzennej Jednostki Przyrodniczej (PPJP)	69
16.1	Wytyczne – Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pakość i do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	71
17.	Elementy charakterystyczne dla Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	71
18.	Etapy działań - Park Kulturowy „Kalwaria Pakoska”	72
19.	Korzyści wynikające z funkcjonowania Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	72
20.	Funkcjonowanie parku kulturowego – właściwe zarządzanie	73
21.	Ochrona PK „Kalwaria Pakoska”	74
22.	Strefy i polityka ochronna	75
23.	Waloryzacja zasobu obszaru Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	78
24.	Cele i kierunki działań na obszarze parku kulturowego	79
25.	Cele strategiczne ochrony środowiska kulturowego na terenie Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”	79
26.	Promocja społeczna i udoskonalenie form współpracy z udziałowcami	80
27.	Organizacja systemu finansowania parku	80
28.	Współpraca z instytucjami i zainteresowanymi grupami społecznymi	81
29.	Monitoring parku kulturowego i jego plan ochrony	81
30.	Zasady aktualizacji planu ochrony parku kulturowego	82
31.	Wprowadzenie lub niewprowadzenie zmian do planu ochrony parku kulturowego i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	82

32.	Wsparcie Projektu Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska	83
	32.1 Podstawa prawna i dokumenty wyjściowe	83
33.	Bibliografia	85

1. WPROWADZENIE – czym jest plan ochrony parku kulturowego ?

Plan ochrony parku kulturowego jest opracowaniem niezbędnym dla gminnego samorządu terytorialnego, jego jednostek organizacyjnych, jak i dla służb konserwatorskich oraz specjalistów – głównie planistów, urbanistów, architektów krajobrazu, ruralistów, historyków czy geografów i innych specjalistów nauk o Ziemi i nauk humanistycznych. Kierowany jest do osób, które w najbliższym okresie będą zarządzały i opiekowały się Parkiem Kulturowym „Kalwaria Pakoska”.

Nieznany dotychczas w naszym kraju na taką skalę, dynamiczny proces zmian w życiu społecznym, gospodarczym i prawnym sprawia, że w obszarze ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego oraz w zagospodarowaniu przestrzennym zdarzają się sytuacje „mijania się” aktów legislacyjnych z codzienną praktyką. Zjawiska takie mają miejsce w sferze różnorodnych opracowań np. w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, szczególnie w obszarach prawnie chronionych.

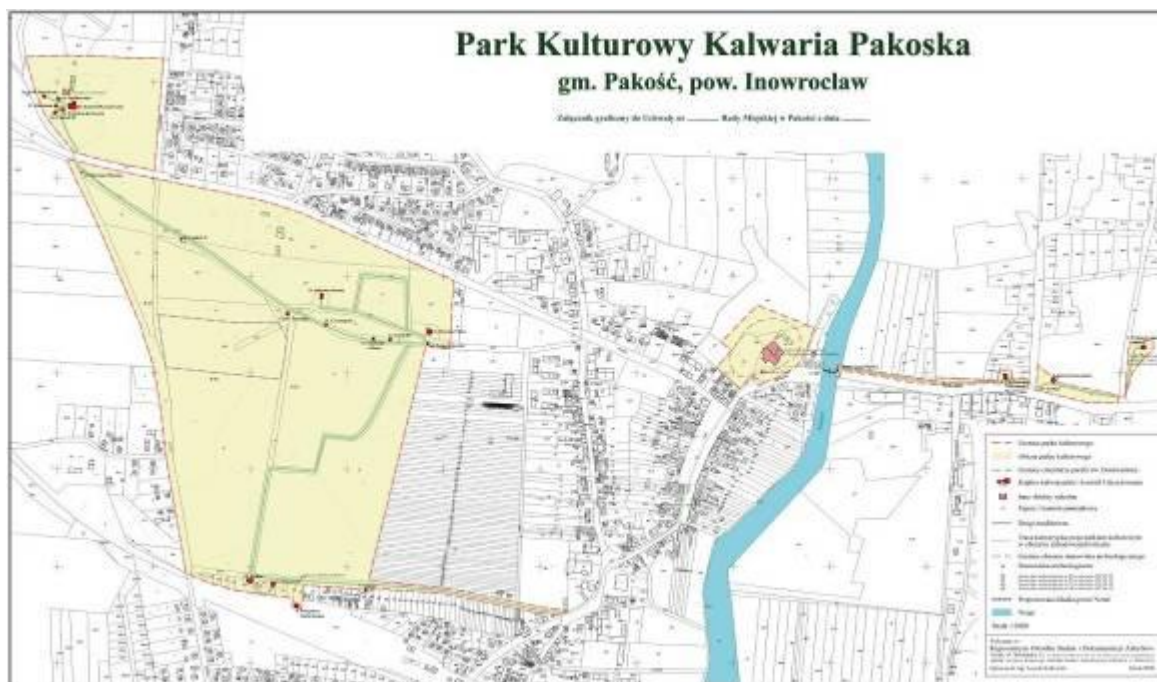
Powołanie do życia obszaru prawnie chronionego wraz z planem nakreślającym ramy i sposoby jego zagospodarowania i zarządzania, jest zadaniem nowym, które zazwyczaj jest realizowane w skomplikowanych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych i prawnych.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162 z dn. 17.09.2003, poz. 1568), daje możliwość tworzenia parków kulturowych, z określeniem niżej wymienionych obowiązków:

- 1. sporządzania dla nich planów ochrony oraz**
- 2. sporządzania dla obszaru parku kulturowego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.**

Ustawa ta pozwala gminnym samorządom i jego jednostkom organizacyjnym oraz służbom konserwatorskim na dużą elastyczność działań związanych z szeroko rozumianymi zagadnieniami dotyczącymi parku kulturowego, pozostawiając jednocześnie luki prawne w zakresie działań i wdrożenia planu ochrony takiego parku.

2. Całościowy obszar Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

2.1 Zadania, funkcje planu ochrony parku kulturowego:

1. Plan ochrony parku kulturowego to dokument wewnętrzny gminy, o randze aktu prawnego, przykładowo w formie załącznika do uchwały Rady Gminy. Może on zawierać określone ustalenia przydatne do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

2. Plan służy realizacji celów ochrony parku kulturowego zarówno w odniesieniu do zasobów krajobrazowych objętych ochroną (zagospodarowania terenu) oraz działań i procesów tam zachodzących. Jest on nośnikiem wytycznych służących celowym i przemyślanym działaniom związanym z zarządzania parkiem.

Plan ochrony parku kulturowego jest niezbędny, by podjąć społeczne i konserwatorskie inicjatywy tak, aby mogły być one sposob odpowiedzialny wdrażane przy systematycznym doskonaleniu proponowanych sposobów i zakresów działań.

Celem Planu Ochrony Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” jest wprowadzenie wytycznych dla działań związanych z formami ochrony i opieki nad zespołem Kalwarii w oparciu o prezentację zasobów kulturowych oraz walorów krajobrazowych i przyrodniczych. Do takich działań należy m.in. zgromadzenie badań i studiów oraz opracowań, dokumentacji konserwatorskiej i inwentaryzacyjnej dotyczącej zasobów Parku. Renowacja i dbałość o dziedzictwo kulturowe Kalwarii Pakoskiej, tego drugiego na terenie województwa kujawsko-pomorskiego parku kulturowego (a 7. w Polsce), jest niełatwym wyzwaniem, przed którym stają lokalne władze i inne organizacje pozarządowe.

3. Geneza kalwarii

Kalwaria – to wieloznaczne określenie odnoszące się do miejsc poświęconych Męce Pańskiej. Może określać krańcowo różne pod względem formalnym typy obiektów, obejmując wolno stojące grupy rzeźb z Chrystusem Ukrzyżowanym, kaplice św. Krzyża i Grobu Chrystusa, po malarstwo i rzeźbę ołtarzową z motywem Jezusa Ukrzyżowanego.

W urbanistyce odnosi się do określenia pielgrzymkowych układów przestrzennych skomponowanych z kilkudziesięciu kaplic, głównie o tematyce pasyjnej, rozmieszczonych w krajobrazie miejskim, zielonym lub otwartym. Jest więc szczególnym układem kompozycyjnym, gdzie fragment krajobrazu, w którym zlokalizowano zespół kalwaryjny, staje się integralną częścią powstałego kompleksu.

Krajobrazowe zespoły kalwaryjne pojawiły się w Europie w XV w. i początkowo liczyły kilka lub kilkanaście stacji pątniczych (w średniowieczu). Po krótkim zahamowaniu katolickiego ruchu kalwaryjnego, ożywiło się po soborze trydenckim (1545-1563), przybierając jeszcze większe rozmiary.

Na początku XVII w. wykształcił się w pełni program kalwarii. W okresie późniejszym – w XVIII w. powstało nabożeństwo drogi krzyżowej, stanowiące kanwę kompozycji układów kalwarii.

Ich geneza nie jest jednoznaczna, a badacze upatrują ojczyzny tych nabożeństw nie w Jerozolimie, lecz w którymś z krajów Europy Zachodniej, w którym nabożeństwo pasyjne i związana z nią idea kalwarii wywodzi się z wpływów arabskich (Władysław Smreka, Anna Mitkowska). Widowskie nabożeństwa obrazujące męczeńską śmierć były i pozostały przejawem gorliwości religijnej (*Zarys dziejów religii*, Warszawa 1976 por. za A. Mitkowska).

Na rozwój kalwarii wpłynęła średniowieczna pobożność i istniejący już od początku chrześcijaństwa kult Grobu Chrystusa. Kult ten przejawiał się w kopiowaniu w Europie jerozolimskiego kościoła grobu Chrystusa z kaplicą grobu. Początkowo fundowano „pamiętki” jerozolimskie, w formie wolno stojących krzyży bądź kaplic (najczęściej Grób Chrystusa, Ukrzyżowanie, Upadek, Ogrójec), które z czasem przerodziły się w coraz bogatsze programy i układy kalwaryjne.

Każdy z wymienionych elementów w jakimś stopniu wpłynął na rozwój i układ dróg krzyżowych, wzorowanych na jerozolimskiej, jednak jednym z decydujących i wpływających na kształt i układ kalwarii było dzieło Christiana Adriani Cyrusa (Andrychomiusz), który opublikował *Ierusalem sicut Christi tempore floruit, et suburbanorum isigniorumque historiarum eius brevis descriptio* w 1584 r. – gdzie oprócz mapy Ziemi Świętej i szczegółowego, urbanistycznego planu Jerozolimy były dokładne opisy Drogi Krzyżowej i Drogi Pojmania, z podaniem odległości pomiędzy kolejnymi stacjami. Dzieło to stało się praktycznym poradnikiem wytyczania w terenie imitacji pasyjnego krajobrazu Jerozolimy (A. Mitkowska, *Kompozycja przestrzenna Kalwarii Zebrzydowskiej*, KAIU, t.20 1975, z.2).

Wśród krajów europejskich kalwarie zakładano głównie w Hiszpanii, Niemczech, Francji, Włoszech i Polsce.

3.1 Kalwarie na ziemiach polskich

Kalwaria Zebrzydowska (1600)

Kalwaria Pakoska (1628)

Kalwaria Żmudzka (1640)

Kalwaria Wejherowska (1649)

Góra Kalwaria pod Warszawą (1650)

Kalwaria Paclawska (1668)

Kalwaria Krzeszowska (1674-1680)

Kalwaria Wambierzycka Kotlina Kłodzka (1681)

Kalwaria Prudnicka (pocz. XVIII wieku)

Kalwaria Góra Świętej Anny (pocz. XVIII wieku)

Kalwaria w Bardzie Śląskim (1714-1727; 1833-1839)

Kalwaria Ujazdowska w Warszawie (1731)

Kalwaria Piekarska (XIX wiek)

Kalwaria na Cierniaku (1809-1888)

Kalwaria Głotowska (1878-1894)

Kalwaria w Ujściu (w latach 1893-1908)

Kalwaria Katowice-Panewniki (1902)

Kalwaria Pszowska (1907-1929)

Kalwaria Wielewska (1915)

Kalwaria Kodeńska (1920 ; 2000-2007)

Kalwaria Piasecka- Piaseczno (lata 70. XX wieku)

Kalwaria Tokarska (lata 80. i 90. XX wieku)

Kalwaria Praszowska (2004)

4. Walory kulturowe i krajobrazowe Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Kalwarie, w tym Kalwaria Pakoska, oprócz posiadania pewnych cech miejskich, stały się kompozycjami ogrodowo-parkowymi przybierając formę świadomie komponowanych układów zieleni wzbogacanych obiektami architektonicznymi. Kalwarie pełniły też funkcje dydaktyczną, gdyż przekształcały się w nowożytną odmianę malarskiej *biblii pauperum* i często były jedynym dostępnym nośnikiem wartości artystycznych sztuki określonej epoki.

Kalwaria Pakoska tworzy układy z cechami i elementami kompozycyjnymi z celowo posadzonymi alejami drzew i swobodnymi grupami zieleni wysokiej i niskiej. Pozwala to zaliczyć ją do specyficznego typu założenia architektoniczno-parkowego.

Zagadnienia ogrodów zabytkowych związane są z istotnym faktem, iż kalwarie (poza cmentarzami) były najwcześniejszymi kompozycjami krajobrazowo-parkowymi istniejącymi już w początkach XVII w. W swoim zamierzeniu zakładanymi dla szerokich rzesz społeczeństwa przeznaczonymi do powszechnego użytku, w przeciwieństwie do innych obiektów sztuki ogrodowej.

1. Zespół krajobrazowy Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” (1. poł. XVII w.) jest także cennym dziełem sztuki ogrodowej - obiektem, który przybrał formę parku swobodnego, tzw. krajobrazowego i stał się zapowiedzią stylu angielskiego, który panował w Europie, w drugiej połowie XVIII w. i XIX w.

W istocie swojej mieści się w niezwykle rzadkiej w Europie kategorii parku, uważanego za wczesny sygnał sztuki ogrodowej zmierzającej ku parkowi angielskiemu. Kompozycyjnie łączy naturalne elementy krajobrazowe o dużych wartościach estetycznych. Zachowuje zastaną substancję przyrodniczą eksponując ją w różnorodnej kompozycji parkowej.

Zespół charakteryzuje się rozległością terytorialną i ciekawym systemem powiązań widokowych. Poprzez strefę *sacrum*, podlegającą bezwzględnej ochronie, zapowiada koncepcje tworzenia obszarów chroniących naturalne walory przyrodnicze. Całość układu dopełniają specyficzne aleje, podkreślające kanwę kompozycyjną, które stanowią typowy przykład alei parkowych typu kalwaryjnego.

2. Układ planistyczny kompozycji parkowej, zgodnie z twórczymi postawami manieryzmu, sięgnął warstwy mistycznej, tj. poszukiwania prawd naczelnych i ostatecznych ludzkiej egzystencji. Zgodnie z nią, w Kalwarii Pakoskiej jako dominującą zasadę kompozycyjną przyjęto transponowanie do lokalnego krajobrazu urbanistycznego wzorca jerozolimskiego. Mistrzostwo kompozycji przestrzennej polega na utrzymaniu zgodności formalnej planistycznego kształtu dróg modlitewnych jerozolimskich (wg Andrychomiusza, 1584 r.) przy równoczesnym zachowaniu symbolicznego, uzyskanego nadzwyczaj subtelными sposobami, układu urbanistycznego całej Jerozolimy. Zgodność tę udało się uzyskać pomimo znacznych rozbieżności w rzeźbie terenu pomiędzy Kalwarią Pakoską a Jerozolimą. Przyjęcie zasady „logiki topograficznej” (jerozolimskie góry: Sion, Moria, Oliwna, Synaj, Golgota; dolina Cedronu, dolina Jozafata) pobudziły projektanta (1604 r.) do wykreowania unikatowego układu planistycznego o oryginalnych wartościach kompozycyjnych (plan elipsy wbudowany w układ „Jerozolimy”).

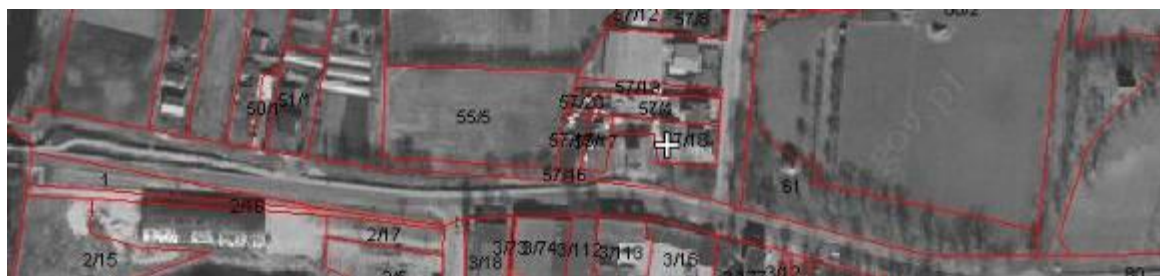
4.1 Obszar Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Park Kulturowy „Kalwaria Pakoska” zlokalizowany jest głównie w granicach administracyjnych miasta Pakości. Składa się on z czterech zróżnicowanych powierzchniowo obszarów:

I OBSZAR

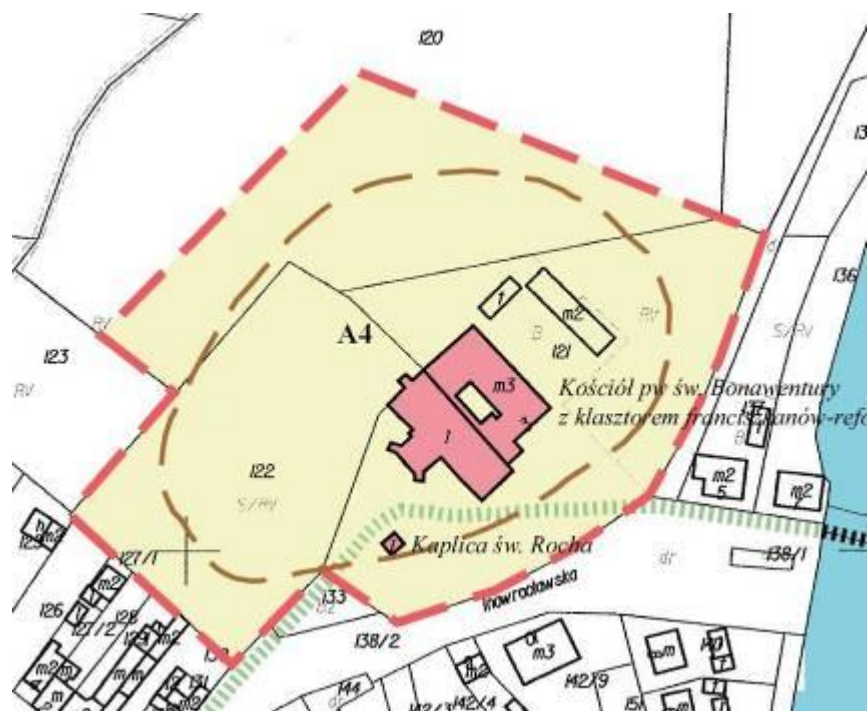
Plan I obszaru

Mapa fotograficzna I obszaru, skala 1:3000

- I. Obszar, jedyny położony na prawym brzegu Noteci, w miejscowości Rybitwy, wydłużony, złożony z trzech odrębnych, mniejszych obszarów, zlokalizowanych wzdłuż ul. Inowrocławskiej, po jej północnej stronie, z 6 kaplicami (od nr I do VI) oraz przy kaplicy Wniebowstąpienie mogiła z głazem narzutowym z Krzyżem i inskrypcją w miejscu pochówku konfederatów barskich poległych w 1769 r.; pełni on funkcje Góry Oliwnej. Granicę obszaru wytycza – od zachodu Noteć, od południa ul. Inowrocławska (nie wchodzi ona w obszar Parku), od wschodu na wzniesieniu - działka 78/3, od północy kolejno działki nr: 78/3, 62 (droga), 60/2, 58 (droga), 57/18, 57/17, 57/4, 57/5, 55/5.

II OBSZAR

Plan II obszaru

Mapa fotograficzna II obszaru skala 1:3000

- II. Obszar o nieregularnym, wielobocznym kształcie, na lewym brzegu Noteci, na północ od Rynku z kościołem pw. św. Bonawentury wraz z przyległym klasztorem franciszkanów-reformatów, kaplicą św. Rocha, dzwonnica, figurą Najświętszej Marii Panny na wysokim, kamiennym cokole i Pomnikiem Powstańców Wielkopolskich z 1919 r.; jego granice wyznacza od wschodu – działka nr 134, od południowego wschodu ul. Inowrocławska - działka 138/2 i 133, od południowego zachodu działki 133, 130, 129, 128, 127/1, 126, 125, a od północnego zachodu 123 i 120 (wraz z jej południową częścią), oraz na krótkim odcinku od północnego wschodu działka nr 37/2.

Mapa fotograficzna III obszaru skala 1:10000

- III. Największy obszar, zlokalizowany jest na zachód i południowy zachód od centrum miasta. Ten rozległy teren ma nieregularny zarys w formie zbliżonej do trapezu. Jego północną granicę stanowi ul. Barcińska; wschodnią - łamana w części północnej, gdzie w układzie północ-południe wytyczona jest nieutwardzoną drogą prowadzącą wzdłuż ogrodzenia parcel o numerach 46 i 47, dochodząca do dawnego traktu barcińskiego, który po stronie południowej kaplicy XIII (Włożenia Krzyża) kieruje się w linii prostej polami (granica Parku Kulturowego) do ul. Grobla, na wprost kaplicy nr VII (Annasz). W tej części trzeci obszar przybiera formę wydłużoną, zgodną z gabarytami ul. Grobla i kieruje się na wschód do styku z ul. św. Jana i ul. Dworcowej. Od południa w obszar wchodzi cała ul. Grobla, a w części wschodniej aż do figury Archanioła wraz z działkami nr 279-288 i 369.

Od wschodu obszar ograniczony jest ul. Cmentarną tj. od kaplicy X do XIX tj. do zbiegu z ul. Barcińską. Na tym terenie ulokowano *Mons Sion* z kaplicami od nr VII do X, *civitas interior* z Pałacem Piłata oraz *secunda civitas* z Pałacem Heroda. Od kaplicy X w kierunku północnym prowadzi Aleja Dębowa, w środkowym jej odcinku odchodząca w kierunku zachodnim zlokalizowana jest łamana droga kalwaryjska kierująca się w stronę północno-wschodnią, w silnie zadrzewiony kompleks z alejami i kaplicami od nr XI do nr XIX. Północna część wyżej wymienionego obszaru, na południe od ul. Barcińskiej zawiera Rynek Jerozolimski z centralnie umieszczonym kopcem – Pomnik Wolności i figurą Serca Jezusowego na kolumnie. Stronę zachodnią na odcinku północnym zamyka obszar cmentarza rzymskokatolickiego.

Mapa fotograficzna IV obszaru skala 1:3000

- IV. Obszar nieregularny, o kształcie zbliżonym do trapezu, położony na północny zachód od Rynku, na północ od ul. Barcińskiej obejmujący i zajmujący Wzgórze Ludkowskie - Golgota. Jego granice wyznaczają: - od wschodu ul. Krzyżanowskiego, - od północy działki nr 14/13, 14/12, 14/8, - od południowego zachodu lokalna droga, częściowo od południa ul. Barcińska. Na jego terenie znajdują się kaplice od nr XX (z Kościołem Ukrzyżowania nr 23) do nr XXV.

5. Diagnoza Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Obiekty zespół Parku „Kalwarii Pakoskiej” po i w trakcie prac konserwatorskich:

A. Kaplice:

- kaplica (Wniebowstąpienie Pańskie)
- III kaplica (Judasz)
- IV kaplica (Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny)
- V kaplica (Cedron)
- kaplica św. Rocha w rejonie zespołu klasztornego

- kaplica VII (Annasz) – tylko dach
- kaplica IX (Wieczernik) – dach i sygnaturka
- kaplica X (Kajfasz) – dach i fragmenty elewacji
- kaplica XI (Piłat)
- kaplica XII (Herod) – kopuła z latarnią
- kaplica XIII (Włożenie Krzyża)
- kaplica XIV (Upadek I)
- kaplica XV (Spotkanie z Maryją) – dach
- kaplica XVI (Cyrenejczyk) – dach
- kaplica XVIII (II Upadek) – dach
- kaplica XIX (Płaczące Niewiasty) – dach
- kaplica XX (III Upadek) – dach
- kaplica XXI (Obnażenie) - dach
- kaplica XXII (Przybicie do Krzyża) - dach
- kaplica XXIV (Opłakiwanie) – dach
- kaplica XXV (Grób Zbawiciela) – dach i sygnaturka

B. Inne obiekty na terenie obszaru i w bliskim sąsiedztwie Parku

Kościół Ukrzyżowania – stacja XXIII

odnowione są wszystkie figury na terenie obszaru Parku:

ul. Inowrocławska

- mogiła konfederatów barskich z 1769 r., przy kaplicy I (Wniebowstąpienie) w formie głazu narzutowego, wzniesiona w 1922 r.

- kapliczka słupowa zwieńczona krzyżem (XX w.) w miejscu dawnego krzyża zaznaczonego na mapie z 1836 r., przy drodze do I kaplicy

- figura Najświętszej Marii Panny na wysokim cokole – na placu przed kościołem św. Bonawentury

ul. Grobla

- **figura Michała Archanioła** zabijającego diabła na kolumnie (przy kaplicy Pożegnanie z Marią) z lat 20. XX w.
- **figura Serce Maryi** na kolumnie (pomiędzy kaplicami Dom Kajfasza i Więzieniem) z k. XIX w.

Rynek Jerozolimski

- kopiec – Pomnik Wolności (1924 r.) z figurą Serce Jezusowe na cokole, (pierwotna zniszczona w czasie II wojny światowej, odbudowana po 1945 r.)

Wzgórze Golgota

- figura Matki Boskiej na kolumnie, w bocznej alei do południowo-zachodniej strony kościoła Ukrzyżowania, w stronę ul. Jana Krzyżanowskiego

Obiekty wymagające remontu lub kompleksowej opieki (rewaloryzacji)

a. Kaplice

- kaplica II (Ogród Getsemański)
- kaplica VI (Brama Jerozolimska)
- kaplica VII (Annasz) – elewacje, cokół
- kaplica VIII (Pożegnanie Matki Boskiej)
- kaplica IX (Wieczernik) – elewacje, cokół
- kaplica X (Kajfasz) – elewacje, cokół
- kaplica XII (Herod) – elewacje, cokół
- kaplica XV (Spotkanie z Maryją) – elewacje, cokół
- kaplica XVI (Cyrenejczyk) – elewacje, cokół
- kaplica XVII (św. Weronika)
- kaplica XVIII (II Upadek) – elewacje, cokół
- kaplica XIX (Płaczące Niewiasty) – elewacje, cokół
- kaplica XX (III Upadek) – elewacje, cokół
- kaplica XXI (Obnażenie) - elewacje, cokół

- kaplica XXII (Przybicie do Krzyża) - elewacje, cokół
- kaplica XXIV (Opłakiwanie) – elewacje, cokół
- kaplica XXV (Grób Zbawiciela) – elewacje, cokół

b. Inne

- w obszarze IV : mur z bramą i ogrodzenia (ob. siatka),
- ogrodzenia przy wschodniej części III obszaru – graniczące z Parkiem – (konieczna zmiana lub osłonięcie)

c. Cmentarze

- cmentarz przykościelny w IV obszarze, wraz z nagrobkami i alejkami
- cmentarz katolicki w III obszarze – otwarty, zachowane historyczne alejki

d. Aleje i trasy pielgrzymkowe

- wszystkie alejki w obszarach I, III i IV

e. Zieleń

Zaniedbana, przypadkowe nasadzenia o niejasnej kompozycji, dużo samosiejek, zachowane i wpisane do rejestru wojewódzkiego konserwatora zabytków przyrody pomniki historii – Aleja Dębowa, Aleja Bukowa.

5.1 Zasoby – obiekty w rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego

Dnia 17 kwietnia 2008 roku Rada Miejska w Pakości mocą Uchwały Nr XIII/104/08 podjęła decyzję o utworzeniu na obszarze miasta Pakości i wsi Rybitwy Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”. Jest to drugi park kulturowy, po Parku Kulturowym „Wietrzychowice”, na terenie województwa kujawsko-pomorskiego.

5.2 Obiekty wchodzące w skład Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

1. Zespół Kalwarii wpisany 26 czerwca 1992 roku do rejestru zabytków pod nr **A/865/1-26**: Kaplica Wniebowstąpienie Pańskie, Kaplica Ogród Getsemański, Kaplica Judasz, Kaplica Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny, Kaplica Cedron, Kaplica Brama Jerozolimska, Kaplica Annasz, Kaplica Pożegnanie Matki Boskiej (Pożegnanie z Maryją), Kaplica Wieczernik, Kaplica Kajfasz (Dom Kajfasza i Więzienie), Kaplica Dworzec Piłata (Piłat), Kaplica Dworzec Heroda (Herod), Kaplica Podjęcie Krzyża (Włożenie Krzyża), Kaplica Upadek I, Kaplica Spotkanie z Maryją, Kaplica Cyrenejczyk, Kaplica św. Weroniki, Kaplica Upadek II, Kaplica Niewiasty Płaczące (Jezus Pociesza Niewiasty), Kaplica Upadek III, Kaplica Obnażenie (Obnażenie z Szat), Kaplica Przybicie do Krzyża, Kościół Ukrzyżowanie, Kaplica Opłakiwanie, Kaplica Grób Zbawiciela (Grób Chrystusa), Plebania tzw. Klasztorok.

2. Założenie parkowo-krajobrazowe z drogami modlitewnymi.
3. Cmentarz parafii rzymskokatolickiej Jezusa Ukrzyżowanego i Matki Bożej Bolesnej na Wzgórzu Ludzkowskim przy ul. Barcińskiej.
4. Kościół pw. św. Bonawentury wraz z przyległym klaszturem franciszkanów-reformatów wpisane 23 lipca 1970 roku do rejestru zabytków pod nr **A/754/1-2**.
5. Kaplica św. Rocha znajdująca się po południowo-zachodniej stronie kościoła pw. św. Bonawentury.
6. Cmentarz parafii rzymskokatolickiej św. Bonawentury w Pakości przy ul. Cmentarnej wpisany 7 marca 1989 roku do rejestru zabytków pod nr **A/1136**.

Figura św. Michała Archanioła

7. Figura św. Michała Archanioła znajdująca się przy ul. Grobla na wysokości kaplicy Pożegnanie Matki Boskiej.
8. Figura Serca Jezusowego znajdująca się po wschodniej stronie Kaplicy Kajfasz.

9. Kamień z Krzyżem upamiętniający poległych w Pakości konfederatów barskich znajdujący się po południowej stronie Kaplicy Wniebowstąpienie Pańskie.

10. Stanowiska archeologiczne na obszarze **AZP 44–38: 80, 81, 93, 98.**

Historyczny obszar miasta lokacyjnego, ujęty został w rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego, jako dzielnica Starego Miasta z 2. poł. XIV, pod nr rej.: **367 z 17.09.1957**, a zlokalizowany jest na południe i południowy zachód od II obszaru Parku Kulturowego, zawierającego między innymi zespół Kościoła pw. św. Bonawentury wraz z przyległym klaszturem franciszkanów-reformatów.

5.3 Zieleń

Aleja Dębowa

Pierwotnie wszystkie aleje miały naturalną nawierzchnię ziemną lub porośniętą trawą a gatunki posadzonych drzew odpowiadały lokalnym uwarunkowaniom środowiskowym. Były wytyczone wśród nadrzecznych łąk na terenie bezleśnym; kaplice często łączono groblami. Świadomie zielen zaczęto wprowadzać dopiero w latach 60. i 70. XVIII w.

W latach 1766, 1769-1770 ks. Franciszek Chęcicki wprowadził nasadzenia na groblach – grabów, buków, lip i wierzb. Na podstawie mapy sytuacyjnej Klasztoru i Kalwarii w Pakości z 1836 r. można określić trasy i obszary z istniejącym wówczas drzewostanem. Na I obszarze rejon wokół kaplicy I był obszarem bez szaty roślinnej (w tym drzew). Jedynie w południowej części, wzdłuż drogi do Inowrocławia zaznaczone zostało nasadzenie po obu stronach dawnego traktu, a obecnej ul. Inowrocławskiej. Podobnie przedstawia się sytuacja przy kaplicach II i III, przy których brakuje zasadzania i drzew. Od kaplicy IV do VI istniał, po obu stronach traktu, szpaler drzew. Obszar II, tj. kościoła i klasztoru posiadał nasadzenia w części północnej i od strony południowo-zachodniej uporządkowany ogród przyklasztorny. Teren miasta u wylotu z Rynku, w ul. Barcińską posiadał obustronne nasadzenia drzew. Po przejściu Rynku w rejon III obszaru, u zbiegu ulic Jana z Groblą, na wzmiankowanej mapie naniesiony jest obustronny szpaler drzew wzdłuż ul. Grobla, dochodzący do kalicy VIII. Niezachowana obecnie droga (będąca obecnie granicą zachodnią tego obszaru Parku Kulturowego), w układzie północ-południe od kaplicy VII w rejon kaplicy XIII, jedynie w części północnej posiadała nasadzenia.

Północno-zachodnia część III obszaru posiadała w tym czasie nasadzenia drzew, które są w dużym stopniu zbieżne z obecnym ich układem. Pomiedzy kalicami XI a XVII widoczny jest, owalny, zdwojony układ alei, które od kaplicy XVII przechodzi w aleję o intensywnym zadrzewieniu, aby częściowo otaczając kaplicę XVIII, kierować się dalej, aleją o przypuszczalnie młodszym, mniej intensywnym zadrzewieniu do podgórza IV obszaru – Wzgórza Ludkowskiego. Ul. Cmentarna wzdłuż całego, zachodniego biegu tego obszaru nie posiada symboliki adekwatnej i identyfikowanej zadrzewieniem.

IV obszar od strony wschodniej i południowo-wschodniej był zadrzewiony (przypuszczalnie w formie rzadkiego i rozproszonego zadrzewienia), bez jakiegokolwiek układu alejek i ścieżek.

W czasie przeprowadzanego w 2. połowie XIX w. remontu kaplic oraz w związku z poszerzaniem cmentarza parafialnego i lokalizacją w jego sąsiedztwie cmentarza ewangelickiego prawdopodobnie przeprowadzono też porządki w zieleni na terenie Kalwarii. Wówczas też posadzono drzewa wokół kaplic, wytyczono i obsadzono tzw. Aleję Dębową. Istotne zmiany w układzie przestrzennym Pakości przyniosła regulacja w dolinie Noteci, w latach 1857-1859 w wyniku której likwidacji uległ zachodni kanał rzeki, i bocznych ramion w okolicach klasztoru. Natomiast na początku XX w. z inicjatywy burmistrza Krenza założone zostało Towarzystwo Upiększania Miasta, efektem jego działalności było założenie zieleńców oraz obsadzenie drzewami alei spacerowej wzdłuż Noteci.

W latach 20. XX w. z inicjatywy ks. Kielczowskiego powołano Towarzystwo Upiększania Dróg Kalwaryjskich, które doprowadziło do uporządkowania szlaków pielgrzymkowych, częściowego ich obsadzenia klonami, wprowadzono też szpalerowe nasadzenia robinii akacjowej na Górze Oliwnej i Golgocie oraz na wzgórzu Rynku Jerozolimskiego.

Ostatnie, największe nasadzenia przeprowadzono w latach 90. XX w. Analizując dobór gatunków i lokalizację roślin trudno się dopatrzeć w tych działaniach przemyślanego planu kompozycyjnego. Prawdopodobnie dobór gatunków wiązał się raczej z ich dostępnością w tym okresie.

Na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji wyróżniono 22 gatunki drzew liściastych, 8 gatunków drzew iglastych (głównie sosna i świerk) oraz 13 gatunków krzewów (w tym 1 gatunek krzewu iglastego – jałowiec).

Najliczniej reprezentowanym gatunkiem jest robinia (138 szt.), jesion (114 szt.) oraz dęby i klony.

Gatunki obce takie jak np. sosna żółta, różanecznik występują tylko wokół Klasztoru oraz na Wzgórzu.

Najliczniejszą grupę wiekową tworzą drzewa 40-70-letnie (246 szt.). Pozostałe grupy tworzą: powyżej stuletnie (158), 70-100-letnie (152 szt.). Najmłodsza grupa (do 40 lat) liczy 100 szt.

W rejestrze kujawsko-pomorskiego wojewódzkiego konserwatora przyrody pod nr 1 znajduje się Aleja Grabowa przy ul. Barcińskiej składająca się z 70 drzew (większość graby, pozostałe to lipy i 1 wiąz), ponadto pod nr 524 w wyżej wymienionym rejestrze ujęte zostały 22 dęby szypułkowe rosnące przy drodze prowadzącej od ul. Grobla do cmentarza - Aleja Dębową.

Przechodząc do poszczególnych obszarów zieleni kształtuje się następująco:

I obszar – z materiału ikonograficznego datowanego na 1928 r. wynika, iż początkowy odcinek Drogi Kalwaryjskiej, ze wzgórzem Góra Oliwna i I stacją był zadrzewiony.

Obecnie na wzgórzu występują: robinia akacjowa, dąb szypułkowy, po północnej stronie I kaplicy tworzy ciąg ponadstuletniego zadrzewienia, od strony zachodniej występują nasadzenia robini akacjowej i topoli czarnej, od zachodu ciąg zadrzewienia biegnący prostopadle do ul. Inowrocławskiej (kierunek południowy), występuje robinia akacjowa; końcowy odcinek przy zbiegu z wyżej wymienioną ulicą zajmują nasadzenia jesionu wyniosłego. Obecnie wzdłuż ul. Inowrocławskiej z dawnej Drogi Pielgrzymkowej zachowała się po północnej stronie wąska ścieżka z pojedynczymi egzemplarzami starodrzewu i widocznym fragmentem alei. Występują tam różne gatunki: topola kanadyjska, jesion wyniosły, głóg jednoszyjkowy, topola biała, klon pospolity, grab pospolity, po zachodniej stronie II i III kaplicy kasztanowiec biały, jesion wyniosły i klon pospolity. Charakterystycznym elementem tego odcinka trasy pielgrzymkowej jest jego usytuowanie znacznie powyżej poziomu dzisiejszej ul. Inowrocławskiej. Najbliższe otoczenie IV kaplicy nie zachowało swojego pierwotnego starodrzewia. Natomiast na zachód od niej, poniżej poziomu jezdni, nieutwardzona droga pielgrzymkowa ma nieregularne nasadzenia takich gatunków jak: jesion wyniosły, wiąz szypułkowy, lipa drobnolistna, klon pospolity, klon jawor, topola kanadyjska, klon pospolity. Pomiędzy kaplicami V i VI występują dwa egzemplarze starodrzewia o dużym obwodzie (lipa i jesion wyniosły). W większości drzewa nasadzone na tym odcinku pochodzą z lat 20. XX w., uzupełnione nasadzeniami w końcu lat 90. XX w.

II obszar – najbliższe otoczenie klasztoru Reformatów, w 1. poł. XIX wieku otoczone było dużym kompleksem zieleni. Najbardziej charakterystyczny był w nim ogród klasztorny, o geometrycznym układzie z fontanną lub przypuszczalnie studnią. Od strony południowo-wschodniej i południowo-zachodniej, częściowo na terenie dawnego cmentarza, zachowało się kilkanaście drzew z następującymi gatunkami: klon pospolity, jesion wyniosły, jarzab pospolity, wiąz szypułkowy, klon jawor, klon pospolity, topola Simona, lipa drobnolistna, robinia akacjowa i topola czarna, świerk kłujący. Przestrzeń między drzewami wypełniają krzewy liściaste, tj.: berberys, jaśminowiec panieński, róża pomarańczowa, tawua wczesna i śnieguliczka. W narożu południowo-zachodnim występuje również świerk pospolity i cis pospolity (4 drzewa posiadają wymiar na obwodzie typowy dla drzew pomnikowych, dotyczy to wiazu szypułkowego, dębu bezszypułkowego i robinii akacjowej). Alejkę prowadzącą od kościoła w kierunku południowo-zachodnim charakteryzują stosunkowo regularne nasadzenia (klon jawor, jesion wyniosły, klon pospolity, topola czarna, robinia akacjowa).

III obszar – ten największy teren w Kalwarii Pakoskiej ma charakter parkowy; zawiera on aleje i drogi pielgrzymkowe, bierze swój początek u zbiegu ul. Grobla z ul. św. Jana. Z pierwotnych nasadzeń na niemal całej długości ulicy zachowały się pojedyncze drzewa jesionów i klonów. Na początku ul. Grobla występują pojedyncze egzemplarze jesionu wyniosłego, klonu pospolitego i wiazu pospolitego. Natomiast od VII stacji do X najliczniejszą grupę reprezentuje klon pospolity, jesion wyniosły, dąb szypułkowy i lipa drobnolistna. Przy południowo-zachodniej granicy tego obszaru, a równocześnie granicy Parku Kulturowego, na uskoku wzniesienia terenu przystacyjnego PKP znajdują się trzy grupy nasadzeń złożonych z takich gatunków jak klon pospolity, dąb szypułkowy, jesion wyniosły, uzupełnionej krzewami śliwy wiśniowej „mirabelki”. W ciągu ul. Grobla występuje pięć drzew o dużym wymiarze obwodu (drzewa o wymiarze pomnikowym), z czego najliczniejszą grupę stanowi wiąz szypułkowy i jesion wyniosły.

Stosunkowo najdłuższą i najcenniejszą aleją na tym obszarze, zawierającą liczny starodrzew, jest aleja dębowa (w latach 70. XX w. było 22 dębów wpisanych do rejestru pomników przyrody, obecnie zachowało się 16 drzew z tego gatunku). Dominuje w niej dąb szypułkowy (16 drzew o wymiarach pomnikowych – duży obwód) uzupełniony jesionem wyniosłym, klonem pospolitym, topolą białą, lipą drobnolistną. W północnej części po stronie zachodniej alei dębowej ciąg następujących rodzajów drzew: topola Simona, topola osikowa i brzoza brodawkowa. Wspomniana aleja w części północnej dochodzi do placu w rejonie kaplicy XVII i bramy cmentarza rzymskokatolickiego. W środkowym odcinku alei dębowej w kierunku wschodnim odchodzi nieregularna, łamana aleja pielgrzymkowa, generalnie w kierunku północno-wschodnim, w pobliżu kaplic XIII i XIV. Jej linie boczne wyznaczają grupy krzewów i samosiewów, około piętnastoletnich. Światło tej drogi pielgrzymkowej jest znacznie węższe niż alei dębowej. Na omawianym obszarze najbardziej zadrzewionym terenem jest obszar północny, z Rynkiem Jerozolimskim (urządzony został w 1924 r.), z najliczniejszą grupą obiektów (7 kaplic i Pomnik Wolności). Najczytelniejszą formę zaakcentowaną przez drzewa stanowi aleja północna tworząca układ owalnicowy. Mniej czytelna jest południowa, natomiast aleja w formie zbliżonej do kwadratu wokół Pomnika Wolności, w wyniku zróżnicowanego wieku nasadzeń jest mało czytelna. W tej części najliczniejszą grupę reprezentuje jesion wyniosły, dąb szypułkowy, robinia akacjowa, klon jawor, a także sosna pospolita i topola osikowa. Na północ od wyżej wymienionej strefy, przestrzeń posiada zróżnicowany wiekowo i gatunkowo drzewostan o fragmentarycznie zachowanych lokalnych układach komunikacyjnych dochodzących do ul. Barcińskiej. Ponadto na tym terenie występują liczne młode nasadzenia i samosiejki (ul. Grobla, „aleja łamana”, aleja dębowa, teren przy kapliczkach, północna strona obszaru, wzdłuż ul. Barcińskiej. Teren cmentarza wchodzący w wyżej wymieniony obszar posiada zróżnicowany wiekowo i gatunkowo drzewostan liściasty i igłsty (świerki, brzozy, klony, jesiony, robinie akacjowe). Cmentarz zamyka od zachodu regularna linia nasadzeń dochodzących do ul. Cmentarnej. Północna granica obszaru cmentarnego z istniejącym tam drzewostanem graniczy z otwartą, niezadrzewioną łąką, której północno-wschodnią granicę wyznacza aleja grabowa, tj. od stacji XVII do XIX (poza grabem pospolitym w alei występują: lipa drobnolistna, wiąz szypułkowy, robinia akacjowa, kasztanowiec biały, klon pospolity, topola czarna, sosna pospolita i dąb szypułkowy). Teren na północ od alei grabowej do ul. Barcińskiej zajmuje pole uprawne, natomiast dalej, w kierunku wschodnim, pomiędzy ul. Barcińską a terenem wokół Rynku Jerozolimskiego z wydzieloną działką i budynkiem mieszkalnym z poł. XIX w. akcentuje liściasty starodrzew (brzoza, klon, jesion, robinia akacjowa). Od wschodu teren ten zamyka szpaler starodrzewia (kilkanaście drzew robinii akacjowej o wymiarach pomnikowych na obwodzie), tworząc jednocześnie zachodnią granicę w układzie północ-południe otwartego parkingu, z dojazdem od ul. Barcińskiej. Północno-wschodnia strefa omawianego obszaru od ul. Barcińskiej posiada częściowo otwartą, łąkową przestrzeń z rozproszonymi nieregularnymi nasadzeniami i samosiejkami, a graniczny drzewostan po stronie wschodniej reprezentuje częściowo starodrzew i zróżnicowany drzewostan, w większości liściasty, którego istotną oś stanowi w rejonie XIII kaplicy aleja skierowana w kierunku wschodnim, tj. w stronę Rynku. Tworzy ją drzewostan liściasty, głównie dębowy, grabowy, z robinią akacjową i klonem. Kilka drzew posiada wymiary obwodowe klasyfikujące je jako pomnik przyrody. Swój czytelny, historyczny układ aleja kończy przy zbiegu (od południa) z ul. Błonie.

IV obszar – ten położony na Wzgórzu Ludzkowskim, pod względem zieleni i zadrzewienia można podzielić na trzy strefy. Pierwsza to strefa południowo-zachodnia, z kaplicami, nekropolią, kościołem i plebanią. Charakteryzuje się umiarkowanym zadrzewieniem, z takimi gatunkami jak: (od strony południowo-wschodniej, tj. od drogi gruntowej) jesion wyniosły, topola biała, robinia akacjowa, klon pospolity. W najbliższym sąsiedztwie schodów, prowadzących od ul. Barcińskiej do Kościoła Ukrzyżowania występują w większości klony, jesiony, robinia akacjowa i lipa drobnolistna. Druga strefa to duży teren na wschodnim i południowo-wschodnim zboczu z zadrzewieniem typu leśnego (ok. 20-letniego). Strefę tą rozdziela na obszar głównie iglasty (strona północno-wschodni) i liściasty (strona południowo-zachodnia) aleja dochodzącą do zbiegu ulic Krzyżanowskiego i Barcińskiej. Występują tam takie gatunki jak: sosna pospolita, lipa drobnolistna i grab pospolity. W części południowo-zachodniej występują: jesion wyniosły, lipa drobnolistna, klon pospolity, grab pospolity, klon jawor, topola biała, robinia akacjowa, a także krzewy liściaste (bluszcz pospolity). Trzecia strefa, w północnej części, w okolicy amfiteatru z plebanią i sąsiednimi budynkami gospodarczymi posiada zadrzewienie od północnego wschodu, gdzie dominuje klon pospolity i klon jawor.

Miasto – obszar ten posiada na terenie Rynku zadrzewienia regularnie nasadzone wzdłuż pierzei wschodniej i zachodniej (drzewa i krzewy liściaste), których regulowana wysokość, tj. korona drzew nie przekracza II kondygnacji. W części południowej Rynku, na wydzielonym skwerze regularne nasadzenia drzew liściastych.

Wnioski

Istniejąca w parku kalwaryjskim zieleń uległa największym zmianom. Wprowadzany od początku XX w. odmienny od pierwotnego dobór gatunków, wywołał nie do końca przemyślane zmiany w kompozycji i zaniedbania pielęgnacyjne. Ponadto nastąpił niekontrolowany wzrost samosiewów, co wpłynęło na zmianę krajobrazu Kalwarii Pakoskiej. Szczególnie widoczne to na Wzgórzu Ludzkowskim, gdzie park przyjął formę zagęszczonego obszaru leśnego – od strony wschodniej (IV obszar) od strony północno-wschodniej iglastego (sosna), od południa liściastego (ok. 20-letniego).

Należy uzupełnić nasadzenia w alei odchodzącej od Alei Dębowej, w układzie łamanym w rejon XIII kaplicy. Wskazane jest uczytelnienie alei wokół Pomnika Wolności z figurą Serca Jezusowego (tzw. Rynek Jerozolimski), a także wzdłuż ul. Grobla i na trasie I obszaru tj. wzdłuż ul. Inowrocławskiej. Należy też podjąć systematyczne prace pielęgnacyjne na terenie całego założenia, ze szczególnym uwzględnieniem IV obszaru, który poprzez zbyt gęste nasadzenia nabral charakteru „dzikiego” lasu.

Na terenie Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” znajdują się cmentarze, w tym jeden wciąż czynny. Trzy z nich to dawne cmentarze konfederatów barskich. Są one nieczynne, brak nagrobków, na jednym z nich postawiano głaz narzutowy, upamiętniający zbiorową mogiłę konfederatów. Pozostałe dwa to cmentarze rzymskokatolickie, założone na miejscu dawnych, średniowiecznych nekropoli.

5.4 Cmentarze

Czynne:

- cmentarz rzymskokatolicki na szlaku Kalwarii Pakoskiej III obszaru w północno-zachodniej części miasta, przy ul. Cmentarnej; obszar 3, 661 ha zlokalizowany na niewielkim wzniesieniu; założony w 2. poł. XIX w., na planie wydłużonego prostokąta; z główną aleją lipową i 7 bocznymi alejami lipowo-dębowymi, które dzielą nekropolię na 20 kwater. Na terenie cmentarza zachowało się ponad 30 nagrobków z 2. poł. XIX w. i pocz. XX w.; groby uczestników powstania styczniowego, mogiły powstańców wielkopolskich, groby żołnierzy polskich poległych w latach 1939-1945. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1859 r.

Nieczynne:

- cmentarz rzymskokatolicki na wzgórzu kalwaryjskim IV obszaru; powierzchnia 1, 08 ha; położony na Wzgórzu Ludkowskim Kalwarii Pakoskiej, ograniczony ul. Barcińską i ul. Krzyżanowskiego; założony został w 1. poł. XIX w.; nie ma on podziału na kwatery; na cmentarzu znajduje się kapliczka z 1843 r., 6 grobowców, o szczególnej formie, wtopione w zbocze, po stronie wschodniej i południowej wzgórza z 1. poł. XIX w., w tym rodziny Wolańskich (właściciele Pakości w latach 1837-1843) z 1834 r., rodziny Martenów i Drwęckich, Dudków, Laubitzów z Ludkowa; 6 nagrobków z 2. poł. XIX w., w tym rodziny Leszczy-Białęskich; 9 z 1. poł. XX w. Najstarszy pomnik grobowy pochodzi z 1834 r.

- Cmentarze poległych konfederatów barskich

- położony na północ od szosy Inowrocław-Pakość, na niewielkim wzniesieniu, w pobliżu dwóch kaplic Kalwarii Pakoskiej – Judasz i Ogród Getsemański, na I obszarze; założony w 1769 r. na planie nieregularnego prostokąta, obecnie o nieczytelnym układzie; porośnięty jesionami, klonami i kasztanowcami na obrzeżach; obszar 0,125 ha;

- położony na skarpie w sąsiedztwie Kaplicy Wniebowstąpienia na terenie zespołu Kalwarii, w odległości ok. 70 m na północ od szosy Inowrocław-Barcin; założony w 1769 r.; na planie nieregularnego trójkąta, obecnie układ nieczytelny; na jego terenie postawiono kamień narzutowy upamiętniający zbiorową mogiłę poległych w 1769 r.; ob. teren uporządkowany; obszar 0,4 ha;

- założony w 1769 r., zamknięty w 1770 r.; położony na skarpie niewielkiego wzniesienia w bezpośrednim sąsiedztwie ul. Inowrocławskiej po jej południowej stronie przy obiektach dawnych Zakładów Przemysłu Lniarskiego; obszar 0,7 ha.

6. Rys historyczny – charakterystyka Kalwarii Pakoskiej.

Pakość położona jest na zachodnim brzegu Noteci, 11 km na północny zachód od Inowrocławia, przy historycznym trakcie prowadzącym do Gniezna. Dojazd do miast umożliwia droga krajowa nr 251 z Inowrocławia lub Żnina.

Pierwsze wzmianki o Pakości znalazły się w dokumentach z 1243 r. i odnoszą się do budowy kościoła pw. św. Jakuba. W 1258 r. Kazimierz, książę kujawski buduje gród, a na jego zrębach w 1 połowie XIV w. ród Leszczyków wznosi gotycki zamek.

Prawa miejskie Pakość otrzymała dnia 9 lutego 1359 r. od króla Kazimierza Wielkiego, który w Brześciu Kujawskim wydał stosowny dokument braciom Hektorowi i Wojciechowi Leszczycom z Kościelca. Nowo lokowane miasto objęło swym obszarem wyspę Zamkową, wyspę Południową (Targowisko) oraz osadę Ludkowo z kościołem pw. św. Jakuba Apostoła. W 1540 r. Pakość, należąc do Jędrzeja Krotowskiego i Piotra Świątkowskiego otrzymała potwierdzenie przywileju lokacyjnego. Od końca XVI w. własność Działyńskich, wówczas też nastąpił najsilniejszy rozwój miasta, zahamowany w 1656 r. zajęciem przez Szwedów oraz pożarem, który w 1684 r. zniszczył znaczną część miejskiej zabudowy. W 1793 r. miasto w posiadaniu Franciszka Czapskiego, wojewody chełmińskiego, a w latach 1837-1843 rodu Wolańskich. Ponowny rozwój miasta nastąpił pod koniec XIX w. w związku z budową cukrowni i innych zakładów przemysłowych oraz uruchomieniem w 1883 r. linii kolejowej z Inowrocławia do Żnina.

Istotną rolę w kształtowaniu się układu przestrzennego lokacyjnej Pakości odegrał system głównych osi komunikacyjnych, związanych z wcześniejszą przeprawą na Noteci, na szlaku do Inowrocławia. W końcu XIV wieku układ miejski Pakości był już w pełni ukształtowany. Miasto lokacyjne zajęło powierzchnię wzmiankowanych wysp oraz wchłonęło sąsiednią wieś Ludkowo z kościołem pw. św. Jakuba Apostoła. Centralnym ośrodkiem miasta jest prostokątny Rynek, wydłużony na osi z północy na wschód ku południowemu zachodowi z ulicami wybiegającymi z narożników pierzei północno-wschodniej oraz z narożnika południowego. Kościół parafialny z klasztorem Franciszkanów położony jest na północnym wschodzie od Rynku w miejscu dawnego zamku, w bliskim sąsiedztwie koryta rzeki Noteci.

Ideowym twórcą Kalwarii Pakoskiej był ks. Wojciech Kęsicki, przybyły na tutejszą parafię w 1608 r., od tego czasu czynił starania, aby na wzór Kalwarii Zebrzydowskiej i Jerozolimy utworzyć Kalwarię Pakoską. Początkowo były to tylko krzyże. W 1629 r. Michał Działyński nadał parafii pakoskiej grunty pod budowę zespołu kaplic kalwaryjskich. Fundację tę potwierdził w 1651 r. Paweł Działyński – starosta nieszawski. Do 1647 r. to jest do czasu przekazania Kalwarii ojcom reformatom wzniesiono 4 kaplice na prawym brzegu Noteci. W 1654 i w 1661 r. Zygmunt Działyński przekazuje na rzecz Kalwarii ziemię na lewym brzegu Noteci, pomiędzy ówczesnym kościołem św. Jakuba (niezachowany) a Wzgórzem Ludkowskim. Budowę kolejnych kaplic na wzmiankowanych nowych gruntach kontynuowano po 1661 r. W latach 70. XVII w. Marcin Umiński – chorąży bydgoski ufundował dwie kaplice tj., Wieczernik, św. Weronika i Kościół Ukrzyżowania na Wzgórzach Ludkowskim.

Budowę Kalwarii Pakoskiej należy podzielić na cztery etapy:

- 1. etap** - 2. ćwierć XVII wieku, związana z działalnością ks. Kęsickiego i budową kaplic na prawym brzegu Noteci;
- 2. etap** - 2. poł. XVII wieku, budowa kaplicy Dworzec Heroda w 1678 r. fundacji ks. Wiesza oraz Wieczernik i św. Weronika i Kościół Ukrzyżowania – ostania św. XVII wieku – fundacji Macieja Umińskiego;
- 3. etap** – początek XVIII wieku, ogólna renowacja zespołu kaplic kalwarii, przeprowadzona przez Aleksandra i Józefa Działyńskich, przypuszczalnie powstają wówczas w swojej obecnej formie kaplice o ujednoczonych formach architektonicznych, lecz mocno zróżnicowanych w szczegółach rzutu i samej bryły, z tą fazą związane jest przypuszczalne ujednoczenie wnętrza kaplic Kalwarii Pakoskiej;
- 4. etap** – 1926 r., ogólna renowacja o charakterze konserwatorskim z mocnym wsparciem ks. Kiełczowskiego.

W Kalwarii Pakoskiej występują trzy typy budowli:

1. Kaplice jednonawowe, dwu- i trzyprzęsłowe, na rzucie prostokąta.
2. Kaplice o założeniu centralnym.
3. Stacje – małe kapliczki, głównie na rzucie prostokąta, sporadycznie kwadratu, z ujednoczonym detalem architektonicznym, nakryte dachami siodłowymi, namiotowymi i półkopytkami itd.

Wszystkie większe i mniejsze kaplice są murowane, otynkowane, kryte dachami w większości ceramicznymi (z wyjątkiem św. Weroniki). Prawie brak detalu kamiennego.

Rozmieszczenie stacji nie odpowiada w ścisły sposób porządkowi obrzędów kalwaryjskich, np. nabożeństwa wielkotygodniowe rozpoczynały się w zlokalizowanym na południowym krańcu miasta Wieczerniku, a następnie procesja kierowała się do przeciwległego krańca miasta do Ogrójca, a później z powrotem do stacji Annasz, Więzienie itd.

Kalwaria prezentuje typ założenia przestrzennego typowego dla XVII w. Były to ciągi kaplic rozproszonych w terenie o zróżnicowanej formie topograficznej. lokalizowano je w atrakcyjnym krajobrazie, gdzie malownicze otoczenie miało nasilać emocje uczestników obrzędów religijnych.

Kalwaria w Pakości jest jednym z najstarszych tego typu obiektów w Polsce (po Kalwarii Zebrzydowskiej powstałej w 1602 r.), a jej początki sięgają pierwszej połowy XVII w. Trzonem kalwarii były stacje drogi krzyżowej początkowo w liczbie 12, następnie 14 wraz z Kościołem Ukrzyżowania lub Grobu Zbawiciela jako stacją ostatnią. Inne stacje przedstawiające zwykle sceny z Drogi Pojmania (od Wieczernika do sądu Piłata), tematy maryjne oraz poświęcone różnym świętym.

W XVII w., w związku z przybyciem do miasta husytów, ksiądz Wojciech Kęsicki, dla wzmocnienia wiary postanowił wybudować kalwarię, poświęconą kultowi Męki Pańskiej. Wkrótce inicjatywa założenia kalwarii uzyskała wsparcie rodziny i równocześnie właścicieli miasta – Działyńskich i w końcu lat 20. XVII w. rozpoczął się proces wytyczania założenia pielgrzymkowego.

Budowę Kalwarii Pakoskiej finansowali ówcześni właściciele miasta - Michał, Zygmunt i Paweł Działyńscy. Jest to kompleks składający się z 25 kaplic, z których tylko dwie, wybudowane przed rokiem 1647, zachowały się do czasów obecnych. Pozostałe pochodzą z przełomu XVII/ XVIII w.

Drogi kalwarii zostały wytyczone według wskazówek Christiana Andrichomiusa - zakonnika z Delf. Brano tu pod uwagę podobieństwo położenia Pakości do wzgórz jerozolimskich.

W pierwszym etapie (tj. w 1628 r.) stacje oznaczono krzyżami. Pełna realizacja założenia trwała jednak ok. 150 lat.

Oficjalną erekcję kalwarii dokonał w dniu 5 grudnia 1631 r. arcybiskup gnieźnieński. Dotychczasowe prace badawcze ustaliły, iż założenie Kalwarii Pakoskiej powstało w oparciu o dzieło Adrychomiusza znane ks. W. Kęsickiemu. Powstanie Kalwarii w Pakości wiąże się z nurtem kontrreformacji i z ufundowanym w 1631 r. przez Działyńskich klasztorem reformatów. W 1637 r. nastąpiła konsekracja zakonnego kościoła z wykorzystaniem znacznie starszych murów zamku gotyckiego. W 1680 r. świątynia została rozbudowana poprzez adaptację dawnej wieży zamkowej z przeznaczeniem na kaplicę. Prace przy założeniu klasztoru ostatecznie zakończono w 1769 r., a jego fundacja i lokalizacja wprowadziła istotne zmiany w układzie przestrzennym Pakości. Rozbudowany kompleks klasztoru zlokalizowany w północnej części miasta mocno podkreślił swoją formą i kubaturą tą partię, a wytyczenie kalwarii włączyło centralny teren miasta w ciąg drogi pielgrzymkowej. Kalwaria Pakoska, z układem, w którym miasto lokacyjne zostało włączone w ciąg kalwaryjny wyróżnia się od innych kalwarii z terenu Polski, gdyż większość zlokalizowana jest poza obrębem miast lub innych osad. Zgodnie ze wskazówkami Andrychomiusza kalwarię Pakoską podzielono na II strefy: Drogę Pojmania i Drogę Krzyżową, zachowując zasadniczo określoną odległość pomiędzy szeregiem odcinków Kalwarii.

Przy wytyczaniu kalwarii brano pod uwagę ukształtowanie terenu i jego pagórkowate obszary. Dwóm punktom na terenie obecnego miasta nadano kulminacyjny charakter. Pierwszy to wzniesienie na prawym brzegu Noteci, na wschód od Rynku przy drodze do Inowrocławia (miejscowość Rybitwy), drugie to Wzgórze Ludkowskie w północno-zachodniej części Pakości przy drodze do Barcina.

Wspomniane Drogi Pojmania rozplanowano na prawym brzegu Noteci, a Drogę Krzyżową na rozległym terenie doliny i fragmencie krawędzi pradoliny na lewym brzegu rzeki.

Kalwaria Pakoska rozpoczyna się od w/w pierwszego terenu, gdzie na wzgórzu - odpowiadającemu Górze Oliwnej, biegnie dalej wzdłuż ul. Inowrocławskiej w kierunku zachodnim do Noteci, gdzie zlokalizowana jest I. grupa założenia kalwaryjskiego z 6 kaplicami: I. Wniebowstąpienie Pańskie, II. Ogrójec (Ogród Getsemański), III. Judasz, IV. Grób Matki Bożej (Wniebowstąpienie Panny Marii), V. Cedrom i VI. Brama Jerozolimska. Trasa pielgrzymkowa po przekroczeniu Noteci skręca w kierunku południowym i wchodzi w obszar miasta lokacyjnego. Po przejściu Rynku kieruje się w stronę zachodnią. W dawnych granicach miasta znaczny odcinek trasy nie posiada kaplic, dopiero w dolinie Noteci na terenie z historycznym zadrzewieniem wyróżniają się dwa obszary z dwoma zespołami kaplic.

Pierwszy odcinek jest odpowiednikiem Dolnego Miasta w Jerozolimie i góry Syjon, z 4 kaplicami: VII. Annasz (Pan Jezus u Annasza), VIII. Pożegnanie Matki Bożej, IX. Wieczernik i X. Kajfasz – więzienie (Dom Kajfasza - więzienie).

W rejonie kaplicy X. droga pielgrzymkowa kieruje się w stronę północno-wschodnią, w rejon drugiego obszaru zespołu kaplic będącego odpowiednikiem Miasta Górnego w Jerozolimie, z małym placem określonym jako Rynek Jerozolimski. W skład tego zespołu wchodzi 9 kaplic: XI. Dworzec Piłata, XII. Dworzec Heroda, XIII. Podjęcie Krzyża (Jezus Krzyż na ramiona bierze), XIV. Pierwszy upadek (Jezus upada pierwszy raz pod Krzyżem), XV. Spotkanie Pana Jezusa z Matką Bożą (Jezus spotyka się z Bolesną Matką Swoją), XVI. Cyrenejczyk dopomaga nieść Krzyż, XVII. Święta Weronika twarz Jezusa Przenajświętszą ociera (Św. Weronika), XVIII. Drugi upadek (Jezus pod Krzyżem powtórnie upada), XIX. Niewiasty płaczące (Jezus pociesza płaczące niewiasty).

Od kaplicy X. trasa pielgrzymkowa wije się wśród kaplic, następnie kieruje się w stronę północno-zachodnią do ostatniej grupy kaplic zlokalizowanych po północnej stronie drogi do Barcina, na Wzgórzu Ludkowskim. W skład tej ostatniej grupy wchodzi 6 kaplic: XX. Trzeci upadek (Jezus po trzeci raz pod Krzyżem upada), XXI. Obnażenie z szat (Jezus z szat obnażony, octem, żółcią i mirrą napojony), XXII. Przybicie do Krzyża (Jezusa do Krzyża przybijają), XXIII. Śmierć na Krzyżu (Kościół Ukrzyżowania), XXIV. Złożenie ciała Chrystusa na łonie matki Jego (Ciało Jezusowe na łonie Najświętszej Panny Marii składają), XXV. Grób Zbawiciela (Jezus do grobu złożony). W zespole Kalwarii Pakoskiej uwzględnione zostały miejsca – kaplice określone przez Adrychomiusza tj.: I. Wniebowstąpienie Pańskie, IV. Grób Matki Bożej, VIII. Pożegnanie Matki Bożej oraz XXV. Grób Zbawiciela. Podobne rozwiązanie z kaplicami wzniesiono wcześniej na terenie Kalwarii Zebrzydowskiej, co uzasadnia fakt, iż twórca Kalwarii Pakoskiej znał jej założenie. Murowane kaplice rozpoczęto wznosić po 1643 r., a pierwsze powstały na prawym brzegu Noteci. Część kaplic w tym miejscu posiada cechy manierystyczne, natomiast, po 1661 r., kiedy Zygmunt Działyński podjął dalsze prace przy budowie kolejnych, w większości otrzymały stylizację barokową.

Na terenie Kalwarii Pakoskiej najczęściej stosowanym typem kaplic były rozbudowane formy zminiaturyzowanych kościołów, do których zaliczyć należy: Wniebowstąpienie Pańskie, Grób Matki Bożej, Wieczernik, Kajfasz, Dworzec Piłata i Kościół Ukrzyżowania. Kaplice o założeniu centralnym to: Ogrójec, Dworzec Heroda, Pożegnanie Matki Bożej i Święta Weronika. Większość pozostałych otrzymały skromną, małą formę kaplic domkowych i słupowych z głęboką wnęką.

Kalwaria Pakoska analogicznie jak inne stopniowo stawały się założeniami ogrodowo-parkowymi z zaplanowanymi układami – ciągami zieleni, z obsadzonymi drzewami drogami pielgrzymkowymi i zielenią o zróżnicowanej wysokości, która miała podkreślić walory architektoniczne kolejnych kaplic. Kalwaria Pakoska jako oryginalna w swoim założeniu przestrzennym zachowała się prawie w całości, nie wprowadzono osiowego rozwiązania i nie umieszczono na zakończeniu każdego odcinka drogi pielgrzymkowej – kaplic. Natomiast zastosowano zalecenia Andrychomiusza tak, by po dojściu do określonej kaplicy ujrzeć następną. Ich lokalizacja na gruncie pakoskim charakteryzuje się pewnym odsunięciem fasady od drogi, co uruchamia skrót perspektywiczny znacznie je zmniejszający.

Od 1647 r. do kasacji zakonu w 1838 r. zarząd nad kalwarią pełnili oo. reformaci (z przerwą w latach 1648-1660). W XIX w. przeprowadzono remont poszczególnych kaplic np. Pałac Heroda, a w 1858 r. w miejscu rozebranej kaplicy Cedrom (1850 r.) wzniesiono nową. Na początku XX w. burmistrz miasta Krez założył Tow. Upiększania Miasta i na terenie Pakości powstały zieleńce.

Po 1918 r. uporządkowano drogi pielgrzymkowe obsadzając je drzewami, a wokół wzgórza założono park.

W latach 20. XX w. w związku ze zbliżającą się 300. rocznicą fundacji Kalwarii Pakoskiej przeprowadzono remont większości kaplic, natrafiając w ich otoczeniu na niewielkie cmentarze. Ich bliską lokalizację potwierdzają źródła kartograficzne z XIX w. i pocz. XX w. Ponadto na dużą skalę przeprowadzono prace nad odnowieniem zadrzewienia.

Wcześniej teren drogi krzyżowej wzbogacony został o cmentarz rzymskokatolicki (zał. w 1827 r.), a następnie poszerzony o cmentarz ewangelicki (ob. nieczynny). Tereny obu cmentarzy stanowią dodatkowe obszary zieleni.

Kalwaria Pakoska jest niepowtarzalnym zjawiskiem kulturowym na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Jej powstanie oraz późniejsze istnienie związane jest nierozdzielnie z klasztorem franciszkanów-reformatów oraz kościołem pw. św. Bonawentury. Początki Kalwarii Pakoskiej sięgają 1628 r., chronologicznie więc, obok Kalwarii Zebrzydowskiej, jest jednym z najstarszych tego typu założeń parkowo-krajobrazowych w Polsce. Układ przestrzenny Kalwarii Pakoskiej nawiązuje bezpośrednio do wzorca stworzonego przez Andrychomiusza, a zawartego w dziele *Urbis Hierosolymae quemadmodum ea Christi tempore floruit, et suburbanorum eius brevis descriptio. De locis item quae Iesu Christi & sanctorum passione ac gestis nobilitata sunt, aliarumque insigniorum historiarum brevis commentarius*, opublikowanym w 1584 roku. Andrychomiusz przedstawił w nim Jerozolimę, a na jej tle ukazał Mękę Pańską.

Nieprzypadkowo w Kalwarii Pakoskiej znajdujemy bezpośrednio odniesienia do sytuacji przestrzennej i krajobrazowej Jerozolimy: wzgórze przy drodze do Inowrocławia to *Góra Oliwna*, Wzgórze Ludkowskie to *Golgota (Kalwaria)*, rzeka Noteć to *Cedron*, odnajdujemy tu również *civitas interior* z Pałacem Piłata, *secunda civitas* z Pałacem Heroda, a także górę Syjon na południu. Dodatkowym, a zarazem ogromnym atutem Kalwarii Pakoskiej jest jej harmonijne wkomponowanie w krajobraz przyrodniczy.

7. Zagadnienia dotyczące tworzenia parku kulturowego

Początkowy proces związany z utworzonym parkiem jest bardzo trudny zarówno dla samorządów, jak i konserwatorów zabytków, różnych specjalistów oraz określonych grup społecznych współpracujących przy tworzeniu i funkcjonowaniu parku kulturowego. Efekty tych procesów są trudne do przewidzenia, gdyż zawierają różne aspekty konserwatorskie, społeczne, gospodarcze i organizacyjne. Jednak stworzone podstawy prawne dają szansę na wprowadzenie pożytecznej w ogólnospołecznej skali tej formy ochrony krajobrazu kulturowego.

Zagadnienie krajobrazu kulturowego to złożone zjawisko, w związku z czym poniższe części i rozdziały tworzą zespół zagadnień i działań.

Prowadzą one stopniowo do dalszego poprawiania i udoskonalania w funkcjonowaniu Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”. Zdobywane doświadczenia wynikające z wdrażania i funkcjonowania innych parków kulturowych w Polsce będzie można wprowadzić na terenie tego Parku.

7.1 Identyfikacja reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego

Z inicjatywy samorządowej opracowywany został niniejszy syntetyczny dokument, zawierający opis charakterystycznych miejsc i obiekty kulturowo-zabytkowe, historyczne istniejące na terenie Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”.

Krajobraz kulturowy „Kalwarii Pakoskiej” wyróżnia ją spośród innych tego typu założeń na terenie Polski, gdzie zasadniczą część obszarową stanowią nizinne łąki okołonoteckie, a całość założenia kalwaryjskiego (I i końcowa stacja – kaplica) oparta jest na dwóch najwyższych wzniesieniach tj. od wschodu i zachodu. Wzgórze z I Kaplicą (Wniebowstąpienie) położona jest na Wzgórzu Rybitwy, a XXIII stacja (Kościół Ukrzyżowania wraz z otaczającymi je stacjami IV obszaru) na Wzgórzu Ludkowskim. Historyczny układ miasta lokacyjnego wraz z jego kolejnymi etapami rozwoju, szczególnie w części zachodniej, wzdłuż ul. Szkolnej w reprezentatywny sposób został włączony w ciąg drogi pielgrzymkowej, która przechodzi przez Rynek miasta kierując się w stronę południowo-zachodnią, a następnie w rozległy wschodni obszar dróg i alejek kalwaryjskich obszaru III.

Stanowi on największy teren o najciekawszym układzie dróg i alej z licznym starodrzewem i zróżnicowanymi architektonicznie i gabarytowo kaplicami.

W okresie pełnej wegetacji istniejąca struktura przyrodnicza w sposób naturalny i zróżnicowany wypełnia przestrzeń międzykapliczną tworząc rozległy zielony obszar (kobierzec), ponad którym w sposób charakterystyczny wyróżniają się kolejne dachy, sygnaturki czy latarnie architektury tego obszaru. Jest on szczególnie widoczny wraz z kaplicami na Wzgórzu Ludkowskim (Golgota) od strony Barcina (północno-zachodniej). Dla wjeżdżających od wschodu (od Inowrocławia) zwiastunem założenia jest dominująca nad okolicą sylwetka I Kaplicy (Wniebowstąpienie) a następnie widoczny po prawej stronie drogi – ciąg kaplic. Mocnym akcentem po przekroczeniu Noteci (identyfikowanej z rzeką Jordan w założeniach kalwaryjskich) jest bryła kompleksu klasztornego zespolonego z kościołem i otaczającym ją od południowego wschodu cennym starodrzewem wraz z pomnikami, kaplica i dzwonnica.

Miasto lokacyjne, mimo iż nie wchodzi w granicę Parku Kulturowego, to stanowi integralną historyczną otulinę omawianego obszaru, gdzie charakterystycznym elementem przestrzennym jest wydłużony Rynek, wpisany na stałe do tras pielgrzymkowych, stanowiący łącznik pomiędzy obszarem II i III.

Ważnym elementem krajobrazowym Kalwarii Pakoskiej jest koryto rzeki Noteć wraz z jej otuliną tj. rozległymi łąkami i polami uprawnymi.

W szerokiej panoramie Pakości wraz z rozległymi obszarami Parku Kulturowego, zachowana została, pomimo upływu wieków, charakterystyczna forma zabudowań, najczęściej jedno- i dwukondygnacyjna oraz parterowa, nieprzekraczająca koron drzew. Dzięki temu główną dominantą założenia pozostają obiekty, większości zabytkowe, wchodzące w skład założenia Kalwarii.

Na terenie obszaru znajdują się historyczne cmentarze. Jeden z nich w części północno-zachodniej, stanowi ważne wypełnienie historycznej przestrzeni tej strefy założenia kalwaryjskiego III obszaru. Warto nadmienienia jest fakt, że jest to wciąż czynny cmentarz, na terenie którego znajdują się zabytkowe aleje, pomniki oraz nagrobki. Szczególną uwagę zwraca główna brama prowadząca na cmentarz, której nadano charakter bramy triumfalnej. Nawiązuje ona jednocześnie do architektury sąsiedniej kapliczki (św. Weronika). Przy tych obiektach łączą się aleje pielgrzymkowe.

W obszarze IV na Wzgórzu Ludkowskim od strony południowej i częściowo zachodniej przestrzeń pomiędzy kaplicami wypełniają charakterystyczne grobowce wtopione w zbocze z licznymi pochówkami osób najbardziej zasłużonych dla miejscowości i jej okolic oraz kilka mniejszych nagrobków.

Obecnie swego rodzaju granice Parku wyznaczają drogi – ul. Barcińska, ul. Inowrocławska, ul. Cmentarna, które, zwłaszcza dwie pierwsze są czynnymi i ruchliwymi trasami.

7.2 Krajobraz kulturowy na tle uwarunkowań przyrodniczych i przestrzennych

Podstawy prawne odnoszące się do problemów związanych z parkami kulturowymi zawarte są w artykule 3 pkt. 14 i 16 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r. – krajobraz kulturowy – to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Szeroko pojęte zagadnienia krajobrazu kulturowego ujęto w opracowaniu pt. *Ochrona krajobrazu kulturowego województwa bydgoskiego* z 1998 r., gdzie uwzględniając uwarunkowania przyrodniczo-kulturowe, a bazując na metodologii prof. Janusza Bogdanowskiego – podział obszarów Polski na jednostki *z-jark*, teren Pakości wytypowany został jako obszar do utworzenia parku kulturowego.

Wytwory działalności ludzkiej, dokonujące się na tle uwarunkowań przyrodniczych, są wyraźnie widoczne w przypadku krajobrazu otwartego charakterystycznego dla Pakości, gdzie występują również „elementy” typowe dla krajobrazu miasteczek. Taka współzależność tworzy nierozłączną strukturę przestrzenną, składającą się z płaszczyzn typu: lasy, łąki, grunty orne; ciągi: rzeka, drogi, granice oraz punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze).

Krajobrazy kulturowe powstają w wyniku wielowiekowych działań ludzkich i chociaż nie są naturalnymi ekosystemami, to są silnie związane z otaczającą ją przyrodą. Dlatego ich ochrona musi polegać na stworzeniu mechanizmu („ekosystemu”) opartego na naturalnych potrzebach ludzkich, zarówno emocjonalnych, jak i ekonomicznych, który będzie służył zachowaniu tego dobra i jego rozwojowi.

W odróżnieniu od wielu ekosystemów naturalnych krajobraz kulturowy nie jest w stanie utrzymać się sam (i pozostać w równowadze).

Zagraża mu nie tylko ekspansja człowieka (tak jak naturalnym ekosystemom), lecz również niekontrolowana i nieregulowana ekspansja przyrody. Park kulturowy jest więc narzędziem ochrony „sztucznego krajobrazu”. Nie chroni dzieł Natury przed człowiekiem (jak dzieje się w parkach narodowych czy krajobrazowych), lecz dzieła człowieka i Natury przed nimi samymi.

Krajobraz Pakości i okolic obfituje w cenne walory przyrodnicze, które zdecydowały o utworzeniu Parku Kulturowego. Jednak to nie uwarunkowania przyrodnicze, ale kulturowe stanowią o niepowtarzalności i unikalności tego terenu.

Miasto Pakość położone jest na Pojezierzu Gnieźnieńskim w rynnje jezior Pakoskiego i Mielno. Centrum lokacyjnego miasta zlokalizowane na lewym brzegu rzeki Noteci, na starym pograniczu historycznej Wielkopolski i Kujaw. Pierwotnie, administracyjnie Pakość należała do Wielkopolski, jednak od połowy XIV w. zaliczana jest do Kujaw.

Zespół Kalwarii Pakoskiej wpisany został w historyczną przestrzeń miasta (jednak poza miastem lokacyjnym), a ciąg kalwarii zlokalizowany jest w krajobrazie otwartym, w pewnym oddaleniu od centrum, z którym jest związany kompozycyjnie i funkcjonalnie. Zabytkowa zieleń założenia kalwaryjskiego stanowi najważniejszą dominantę w zieleni miasta tworząc równocześnie na bazie pofalowanego terenu wartościową otulinę krajobrazową.

Na obszarze, który został objęty ochroną, oprócz krajobrazu i przyrody znajdują się unikalne dzieła człowieka, na które składają się:

1. Kościół wraz z założeniem klasztornym, którego część wykorzystwała gotyckie fragmenty zamku obronnego.
2. Historyczny układ miasta Pakości wraz z jego nizinną lokalizacją – nad rzeką Notecią.
3. Zespół Kalwarii Pakoskiej zlokalizowany po wschodniej i zachodniej stronie lokacyjnego miasta. Element unikalny w skali kraju.
4. Zabytkowa zieleń tworząca wraz z kalwarią 4 obszary o dużych walorach kulturowych, krajobrazowych i przyrodniczych.

Wszystkie te elementy krajobrazu kulturowego w tym przede wszystkim obiekty związane z Kalwarią Pakoską tj.: kościoły i kaplice (zielen) wraz z drogami pielgrzymkowymi przetrwały II wojnę światową i na terenie województwa kujawsko-pomorskiego oraz Polski jest to jedno z najstarszych i najcenniejszych założeń kalwaryjskich.

8. Powiązania strukturalne

Obszar Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” w swoich granicach, bazujących na IV obszarach, posiada następujące, podstawowe powiązania strukturalne:

- przestrzenno-krajobrazowe opierające się na zróżnicowanym ukształtowaniu terenu Pakości z rozdzielającym I obszar od pozostałych trzech, korytem rzeki Noteci. Częściowo zadrzewiony I obszar w układzie z dominantą wzniesienia Rybitwy przechodzi w obniżenie doliny Noteci, aby następnie być powiązany bryłą kościoła i klasztoru o.o. Franciszkanów. Struktura zieleni stanowi tutaj drugi element w powiązaniu z I obszarem. Trasa pielgrzymkowa Kalwarii Pakoskiej pomiędzy II a III obszarem połączyła strukturę przestrzenną miasta, tj. Rynku z założeniem kalwaryjskim. Niska, jednopiętrowa zabudowa miasta lokacyjnego zaakcentowana jest jedynie wieżą ratusza, a w części północno-zachodniej Rynku, dopełnieniem strukturalnym, analogicznie jak na II obszarze jest regularne zadrzewienie okołorynkowe. III obszar jest stosunkowo słabo powiązany strukturalnie, szczególnie w aspekcie komunikacyjnym i dominant architektonicznych (kaplice). Jego najważniejszym elementem jest bogaty i zróżnicowany ciąg alei ze starodrzewiem i mocno zadrzewionym obszarem na południe od ul. Barcińskiej. Cechą łączącą w sposób umiarkowany z I obszarem są obszary łąk i pól oraz niskiej zabudowy mieszkalnej na południe od ul. Grobla. Niemniej jednak łączy się strukturalnie z miastem i pozostałymi dzielnicami, szczególnie z uwagi na funkcjonujący w jego granicach cmentarz katolicki.

IV obszar, najdalej odsunięty od centrum miasta, a jednocześnie, z racji ukształtowania Wzgórza Ludkowskiego, będący dominantą na tym terenie, zamyka w układzie przestrzenno-krajobrazowym ciąg założenia kalwaryjskiego.

- komunikacyjne, ukształtowane na bazie dawnych traktów: - Inowrocławskiego, Barcińskiego, Jankowskiego – na Strzelno. Podstawowym elementem jest droga krajowa nr 251, przebiegająca, w układzie zbliżonym do równoleżnikowego, przez północny obszar Rynku i łącząca I i II obszar oraz biegnąca na północnej granicy III obszaru (ul. Barcińska) dochodząc do północnego terenu, zawierającego IV obszar ze Wzgierzem Ludkowskim. W kierunku południowym, na wysokości północnego obszaru Rynku, na Strzelno, odchodzi droga krajowa nr 255 (obie to drogi wojewódzkie). Na wysokości prostopadle odchodzącej na zachód ul. Grobla system powiązań komunikacyjnych nabiera charakteru lokalnego, gdyż ul. ta posiada częściowo powierzchnię utwardzoną, a na pozostałych obszarach charakteryzuje się drogami o charakterze polnym.

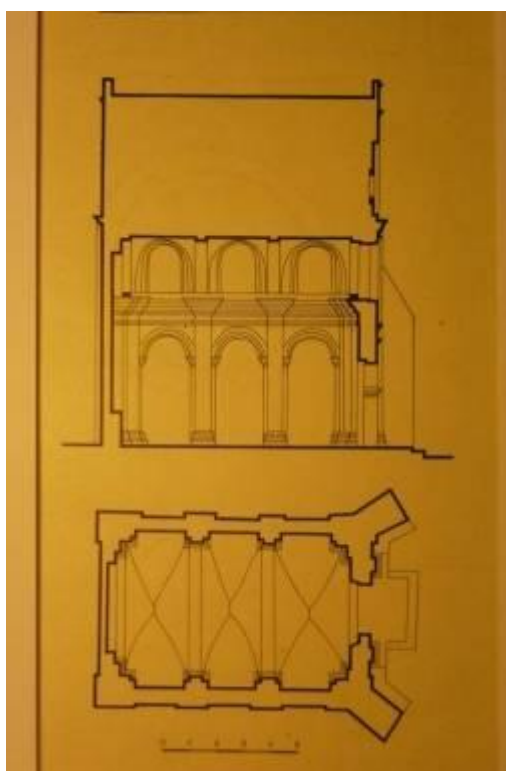
- funkcjonalne, w obecnej panoramie miasta i powiązań strukturalnych Noteć w sposób charakterystyczny oddziela zabudowę mieszkalną i usługowo-produkcyjną, położoną w części wschodniej i południowo-wschodniej Pakości od całościowego obszaru Parku Kulturowego. Podobną funkcję pełni linia kolejowa, na południe od ul. Grobla. Obecnie Noteć straciła zarówno swoje funkcje komunikacyjno-transportowe, jak i walory rekreacyjne. Linia brzegowa w granicach miasta jest niezagospodarowana. Część administracyjno-usługowa obejmuje obszar Rynku, natomiast handlowo-usługowa południową część miasta. Część mieszkalna miasta, wraz z funkcjami usługowymi zlokalizowana jest na południe od linii kolejowej i zajmuje znaczny teren.

9. Zasoby - wykaz kaplic

I. Kaplica - Wniebowstąpienie Pańskie

Barokowa, wzniesiona po 1661 r. w miejscu starszej, na rzucie prostokąta, jednonawowa, dwuprzęsłowa ze sklepieniem żaglastym. Kaplica związana z I etapem realizacji założenia kalwaryjskiego. Usytuowana na wzniesieniu, we wschodniej części zespołu po północnej stronie drogi prowadzącej z Inowrocławia. Wyposażona w rokokowy ołtarz z 2. poł. XVIII w. z obrazem Wniebowstąpienia z 1879 r. i rzeźbioną grupą Wniebowstąpienia oraz z konfesjonalem z XVIII w. i tabernakulum z XVIII/XIX w.

Przekrój, rzut

II. Kaplica - Ogród Gestemański (Ogrójec)

Barokowa z ok. poł. XVII w. restaurowana w 1888 r. i w latach 70. XX w. na rzucie koła, nakryta kopułą ze ślepą latarnią. Kaplica związana z I etapem realizacji założenia kalwaryjskiego. Usytuowana we wschodniej części zespołu po północnej stronie drogi prowadzącej z Inowrocławia. Wyposażona w klasycystyczny ołtarz z k. XVIII lub pocz. XIX w.

Rzut – elewacja frontowa

III. Kaplica – Judasz

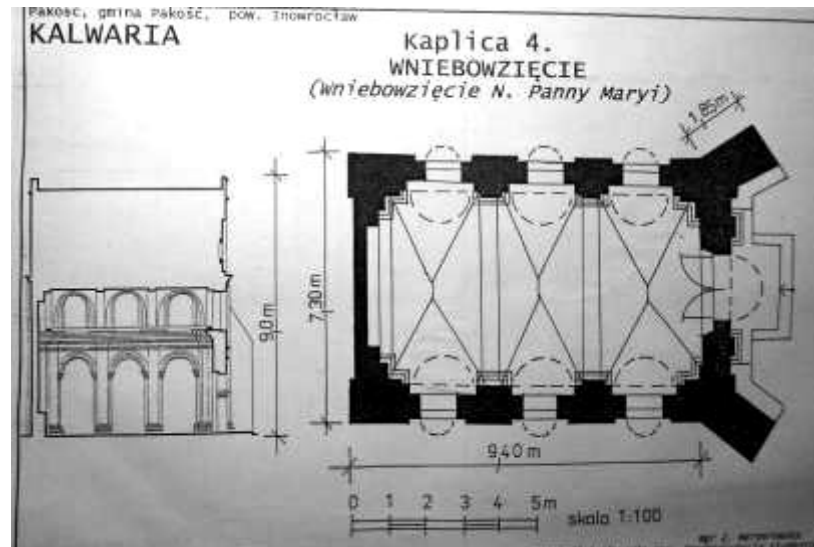
Barokowa z ok. poł. XVII w. związana z I etapem realizacji założenia kalwaryjskiego i należy do najstarszych kaplic wzniesionych na rzucie prostokąta, ze sklepieniem odcinkowym. Kaplica została wybudowana za życia ks. W. Kęsickiego. Usytuowana we wschodniej części zespołu po północnej stronie drogi prowadzącej z Inowrocławia.

IV. Kaplica - Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny

Późnomanierystyczna z ok. 1647 r. (w latach 1925-1926 remont), na rzucie prostokąta, trójprzęsłowa, posiadająca sklepienie kolebkowe z lunetami.

Kaplica nie należy do drogi procesyjnej, wchodzi natomiast w skład tzw. Drogi Chwały i jest włączona dodatkowo do Drogi Pojmania. Wyposażona w późnobarokowy ołtarz z 2. poł. XVIII w. z rokokowym tabernakulum z 2. poł. XVIII w. Pod sklepieniem zawieszona barokowa grupa Wniebowzięcia NMP na półksiężycu w otoczeniu 4 aniołków z poł. XVIII w.

Przekrój pionowy – rzut.

V. Kaplica - Cedron

Barokowa, zrekonstruowana w 1858 r. według wcześniejszej z k. XVII w. na rzucie prostokąta ze sklepieniem krzyżowym i związana z I etapem realizacji założenia kalwaryjskiego.

Kaplica wyposażona w drewnianą, barokową rzeźbę anioła z 2. poł. XVIII w. Usytuowana we wschodniej części zespołu po północnej stronie drogi prowadzącej z Inowrocławia.

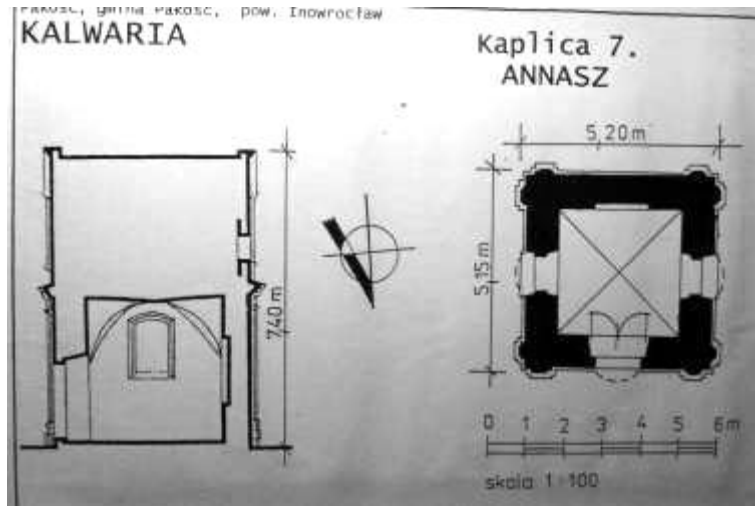
VI. Kaplica - Brama Jerozolimska

Pierwotna barokowa zniszczona podczas wysadzenia pobliskiego mostu nad Notecią 3 września 1939 r. Obecna wzniesiona w zmienionej formie według planów z XVII w. Kaplica na rzucie kwadratu związana z I etapem realizacji założenia kalwaryjskiego. Usytuowana we wschodniej części zespołu po północnej stronie drogi prowadzącej z Inowrocławia blisko rzeki Noteci.

VII. Kaplica – Annasz

Barokowa z 1777 r. na rzucie kwadratu ze sklepieniem krzyżowym. Kaplica usytuowana na południowy zachód od Rynku po południowej stronie ul. Grobla.

Przekrój pionowy - rzut

VIII. Kaplica - Pożegnanie Matki Boskiej

Barokowa, wzniesiona w 2. poł. XVII w. na rzucie koła, nakryta ślepą latarnią. Kaplica usytuowana w południowo-zachodniej części zespołu kalwaryjskiego, przy ul. Grobla po stronie południowej. Wyposażona w barokowy ołtarz z początku XVIII w.

W nastawie ołtarza obraz Ostatniej Wieczerzy, a w zwieńczeniu Adoracja Najświętszego Sakramentu. Pozostałe wyposażenie - barokowe z XVIII w. tj.: przenośna ambona, konfesjonał i szafka.

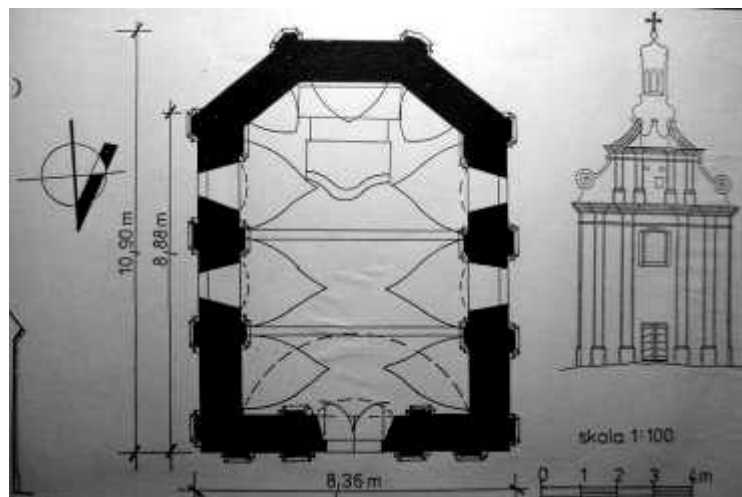
Rzut – elewacja frontowa

IX . Kaplica - Wieczernik

Barokowa, wzniesiona po 1661 r., na rzucie prostokąta, trójprzęsłowa, z trójboczną apsydą i sklepieniem kolebkowym z lunetami. Korpus nakryty dachem dwuspadowym z sygnaturką o baniastym hełmie i latarnią. Kaplica wybudowana z fundacji Marcina Umińskiego na lewym brzegu Noteci, w południowo-zachodniej części zespołu kalwaryjskiego, po południowej stronie ul. Grobla.

Kaplica odwzorowująca południową dzielnicę Jerozolimy – tj. Wzgórze Sion, gdzie zlokalizowany był „Wieczernik Pański” (1925-1926 remont). Wyposażona w barokowy ołtarz z przełomu XVII/XVIII w.

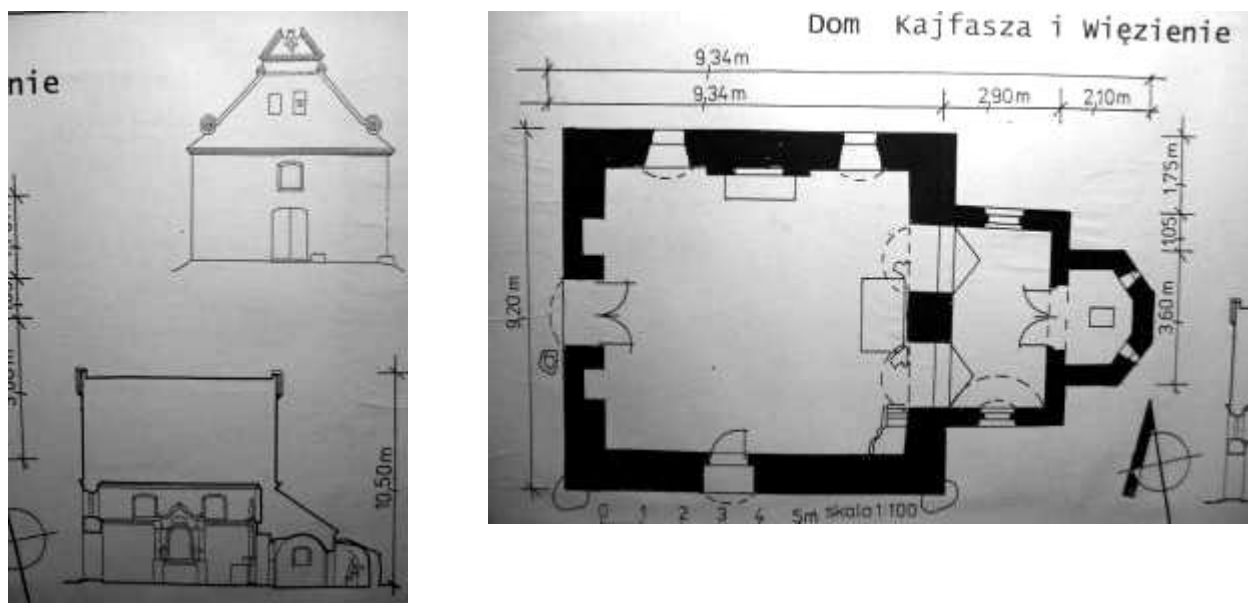

Rzut – elew. frontowa

X. Kaplica - Dom Kajfasza i Więzienie

Barokowa, wzniesiona po 1661 r. na rzucie czworoboku z małym aneksem od zachodu mieszczącym celę Chrystusa. Kaplica zlokalizowana na lewym brzegu Noteci, w południowo-zachodniej części zespołu kalwaryjskiego, po południowej stronie ul. Grobla przy zbiegu z Aleją Dębową. Kaplica odwzorowująca południową dzielnicę Jerozolimy – tj. Wzgórze Sion z historycznym domem Kajfasza. Kaplica wyposażona w rokokowy ołtarz główny z 2. poł. XVIII w. i boczny z 1. poł. XIX w. oraz w barokową ambonę i ławy z XVIII w.

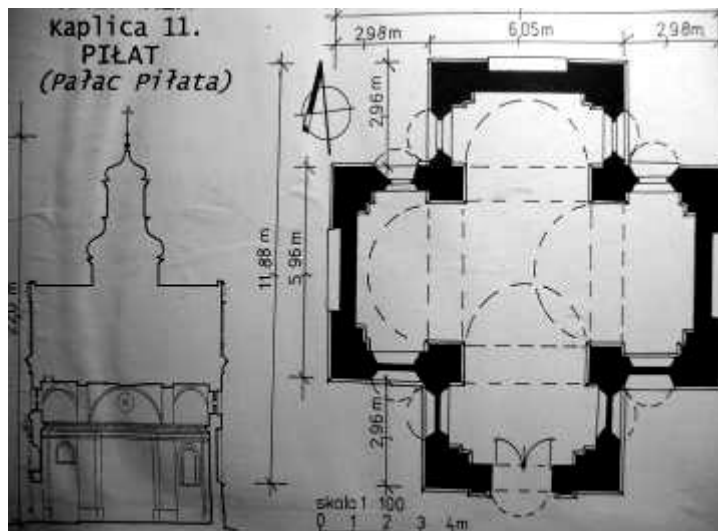

Widoki, przekroje i rzut

XI. Kaplica – Piłat (Dworzec Piłata)

Barokowa z 3. ćw. XVII w., na rzucie krzyża greckiego, usytuowana w środkowej części zespołu kalwaryjskiego, odpowiadającym tzw. Miastu Dolnemu w Jerozolimie. Wyposażona w 3 barokowe obrazy z XVIII w., na fasadzie rzeźba Ecce Homo – barokowo-ludowa z XVIII w. (w latach 1925-1926 remont kaplicy). W pobliżu kaplicy usytuowany jest tzw. Rynek Jerozolimski.

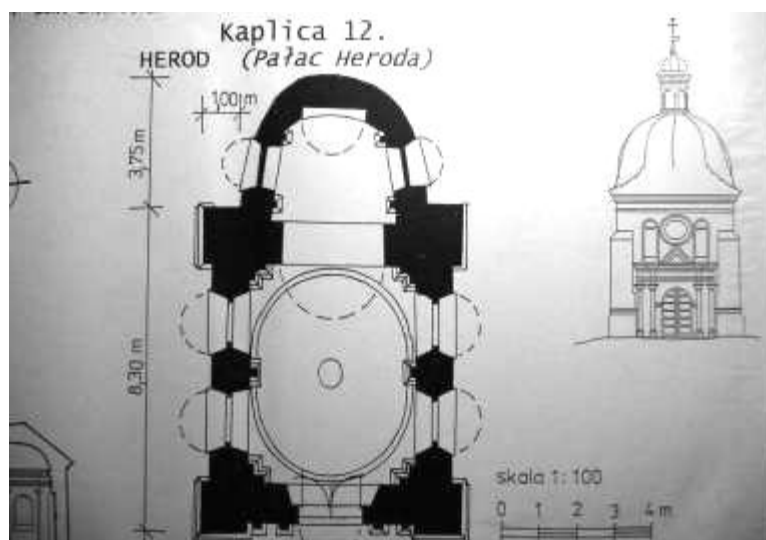

Przekrój pionowy – rzut

XII. Kaplica – Herod (Dworzec Heroda)

Barokowa z 1678 r. z fundacji ks. Wiecza (lub Wiesza), gruntownie odnowiona w 1884 r., na rzucie prostokąta, dwuprzęsłowa, z niższą półokrągłą absydą od północy. Kryta kopułą ze ślepą latarnią i baniastym hełmem. Wzniesiona na północny zachód od kaplicy Piłat w miejscu odpowiadającym tzw. „secunda civitas” w Jerozolimie, gdzie znajdował się pałac Heroda. We wnętrzu marmurowe epitafium fundatora.

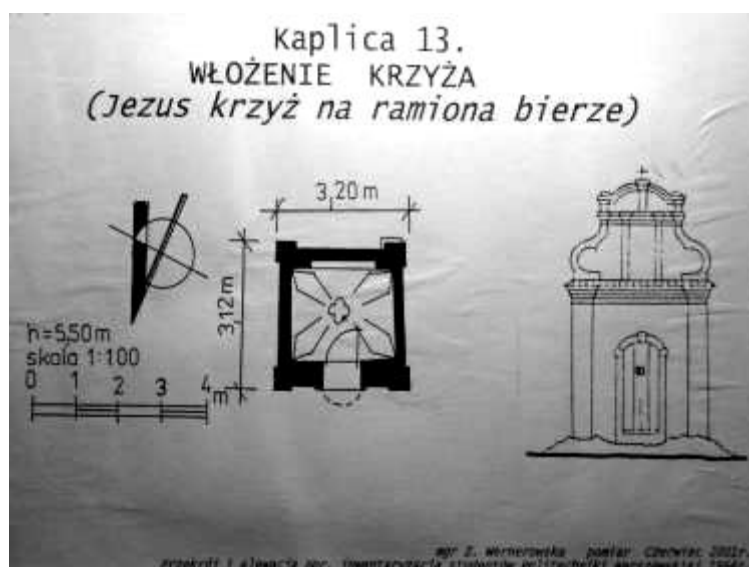

Rzut – elewacja frontowa

XIII. Kaplica - Włożenie Krzyża

Barokowa z 2. poł. XVII w., na planie kwadratu, zlokalizowana w środkowej części zespołu kalwaryjskiego, przy drodze krzyżowej prowadzącej po południowej stronie ul. Barcińskiej. Wyposażona w obraz z pocz. XX w. „Włożenie Krzyża”.

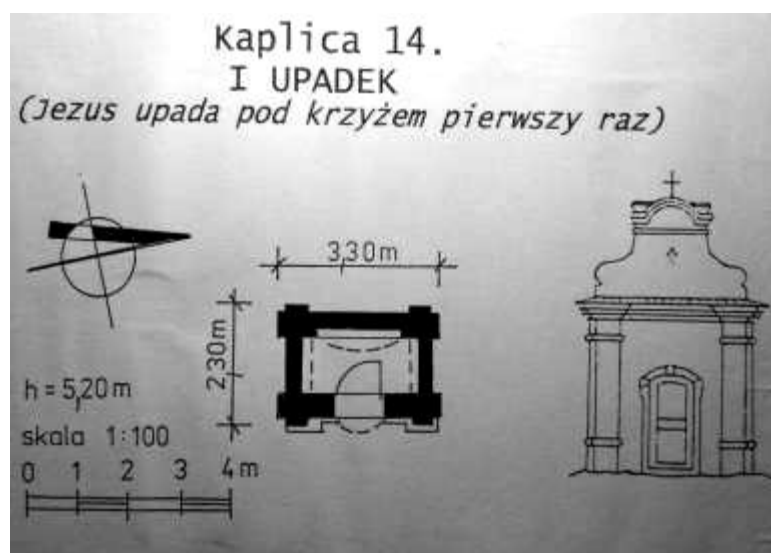

Rzut – elewacja frontowa

XIV. Kaplica - Pierwszy Upadek

Barokowa z 2. poł. XVII w., przebudowana w 1725 r., na rzucie prostokąta, zlokalizowana w środkowej części zespołu kalwaryjskiego, przy drodze krzyżowej prowadzącej po południowej stronie ul. Barcińskiej. Wyposażona w obraz z pocz. XX w. - „Chrystus pod Krzyżem upada”.

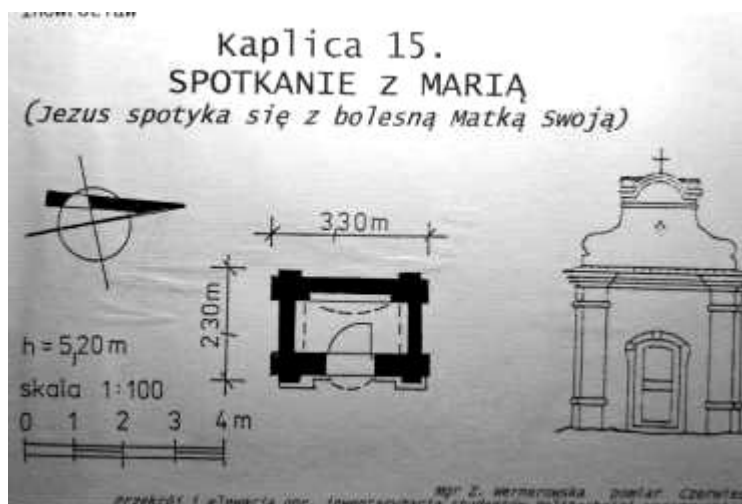

Rzut – elewacja frontowa

XV. Kaplica - Spotkanie z Maryją

Barokowa z 2. poł. XVII w., na rzucie prostokąta, sklepiona odcinkowo, zlokalizowana w środkowej części zespołu kalwaryjskiego, przy drodze krzyżowej prowadzącej po południowej stronie ul. Barcińskiej.

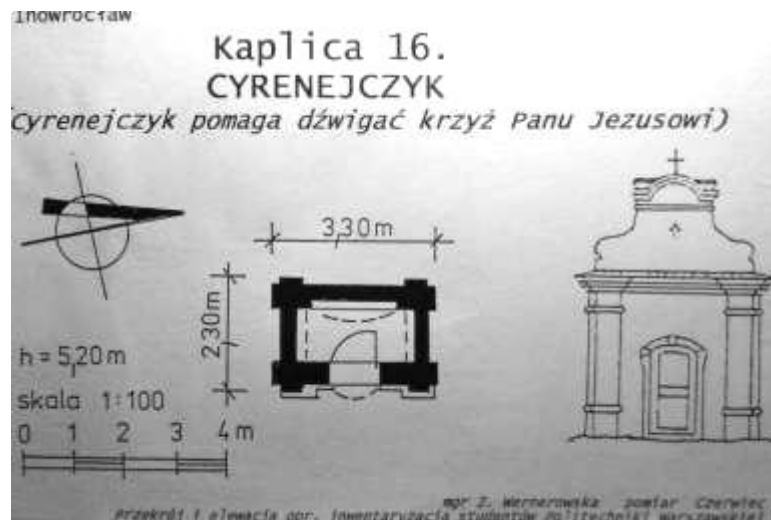

Rzut – elewacja frontowa

XVI. Kaplica – Cyrenejczyk

Barokowa z 2. poł. XVII w., na rzucie prostokąta, sklepiona odcinkowo, zlokalizowana w środkowej części zespołu kalwaryjskiego, przy drodze krzyżowej prowadzącej po południowej stronie ul. Barcińskiej. Wyposażona w obraz z pocz. XX w. - "Cyrenejczyk".

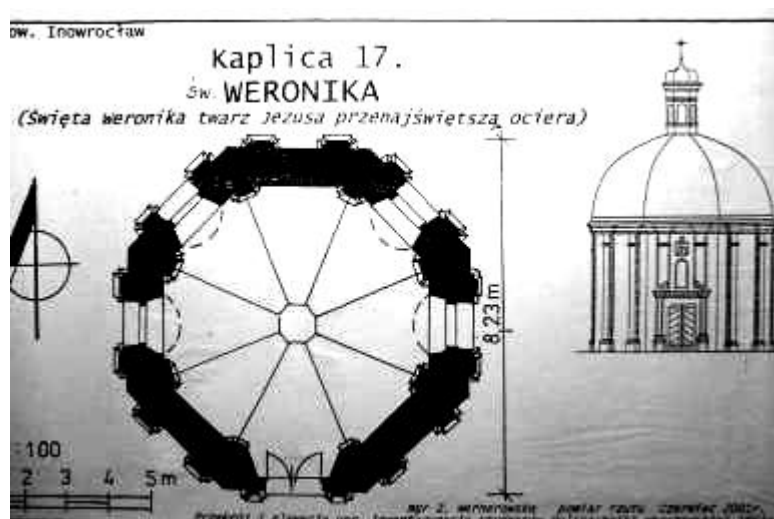

Rzut – elewacja frontowa

XVII. Kaplica - św. Weronika

Barokowa z przełomu XVII/XVIII w., na rzucie ośmioboku, nakryta wielodzielną kopułą ze ślepą latarnią zwieńczoną baniastym hełmem, wybudowana z fundacji Marcina Umińskiego, w środkowej części zespołu kalwaryjskiego i stanowi jeden z kolejnych etapów drogi krzyżowej. W latach 1925-1926 gruntowny remont. W zwieńczeniu otworu drzwiowego, w półkolistym zamkniętej niszy umieszczona rzeźba św. Weroniki, a powyżej kartusz z herbem fundatora.

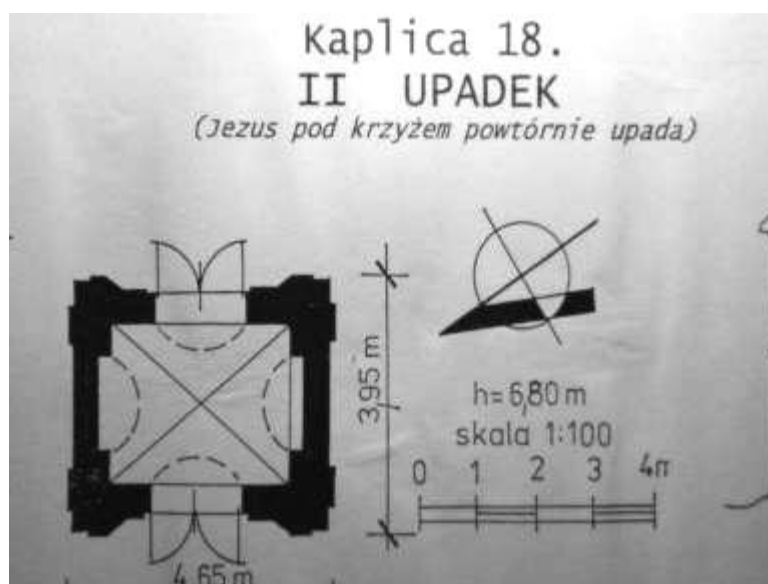

Rzut – elewacja frontowa

XVIII. Kaplica - Drugi Upadek

Barokowa z 1661 r., na rzucie prostokąta, ze sklepieniem krzyżowym i dachem namiotowym; zlokalizowana w środkowej części zespołu kalwaryjskiego, przy drodze krzyżowej prowadzącej po południowej stronie ul. Barcińskiej. Wyposażona w rzeźbę z XIX w. – „Chrystus upadający pod krzyżem”.

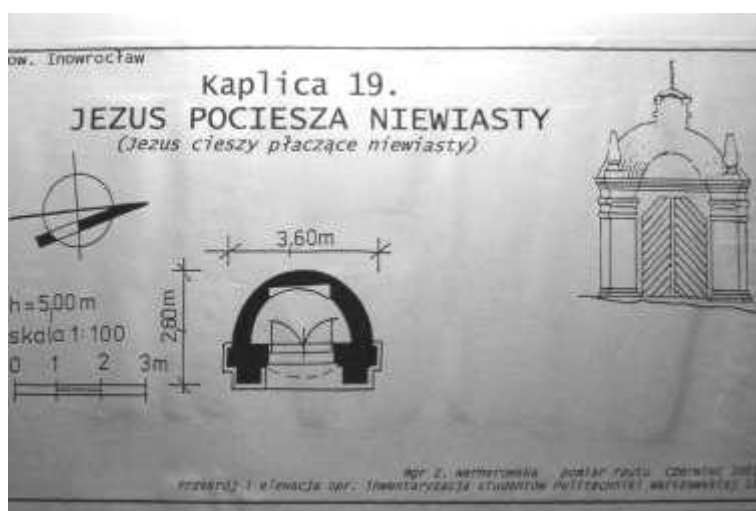

Rzut

XIX. Kaplica - Jezus Pociesza Niewiasty

Barokowa z 2. poł. XVII w., na rzucie półkolistym, wewnątrz sklepione odcinkowo; usytuowana przy drodze krzyżowej prowadzącej po południowej stronie ul. Barcińskiej, przed skrzyżowaniem drogi kalwaryjskiej z lokalną ulicą. Ostatnia stacja III obszaru.

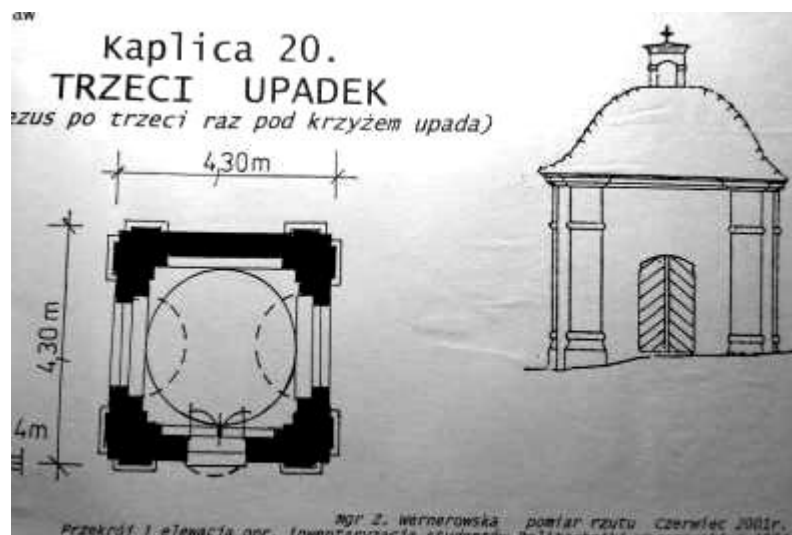

Rzut – elewacja frontowa

XX. Kaplica - Trzeci Upadek

Barokowa z 2. poł. XVII, na rzucie kwadratu, nakryta dachem zbliżonym do kopuły i zwieńczona ślepą czteroboczną latarnią; w. zlokalizowana w północno-zachodniej części zespołu, na wzgórzu kalwaryjskim, po północnej stronie ul. Barcińskiej. Wyposażona w barokowy ołtarz z 2. poł. XVIII w. z obrazem Jezusa upadającego pod Krzyżem. Pierwsza stacja IV obszaru, tj. na Golgocie.

Rzut – elewacja frontowa

XXI. Kaplica - Obnażenie z Szat

Barokowa z 2. poł. XVII w., na rzucie prostokąta, sklepienie odcinkowe; zlokalizowana w północno-zachodniej części zespołu, na wzgórzu Głgota, po północnej stronie ul. Barcińskiej. Położona po zachodniej stronie drogi prowadzącej od ulicy na wzgórzu kalwaryjskie.

Kaplica 21.
OBNAŻENIE

obnażony, octem, żółcią i mirrą napojony)

Rzut – elewacja frontowa

XXII. Kaplica - Przybicie do Krzyża

Barokowa z 2. poł. XVII w., na rzucie prostokąta; zlokalizowana w północno-zachodniej części zespołu, na wzgórzu Głgota, po północnej stronie ul. Barcińskiej, po zachodniej stronie drogi prowadzącej od ulicy na wzgórze kalwaryjskie.

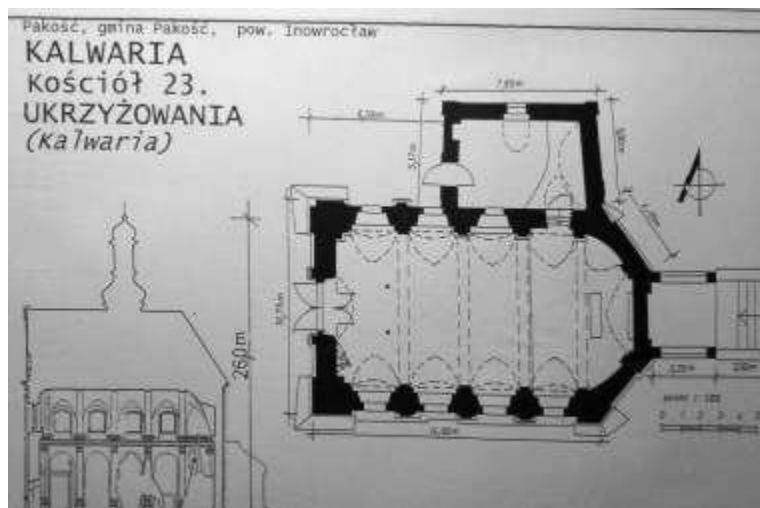

Rzut – elewacja frontowa

XXIII. Kościół Ukrzyżowania

Barokowy. Wzniesiony po 1661 r. z fundacji Marcina Mińskiego, w północno-zachodniej części zespołu Kalwarii na Wzgórzu Ludzkowskim (wzgórze kalwaryjskie) – odpowiada jerozolimskiej Golgocie. Kościół wyposażony w ołtarz główny częściowo z 1691 r., z k. XVII w. dwa ołtarze boczne.

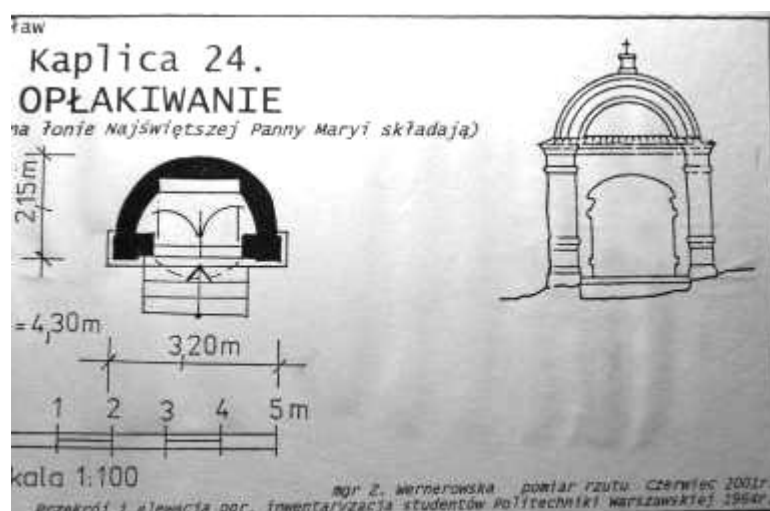
Przekrój pionowy – rzut

XXIV. Kaplica – Opłakiwanie (Zdjęcie z Krzyża)

Złożenie ciała Chrystusowego na łonie Matki

Barokowa, wzniesiona po 1661 r., zlokalizowana w północno-zachodniej części zespołu, na wzgórzu kalwaryjskim, po północnej stronie ul. Barcińskiej, po zachodniej stronie drogi prowadzącej od ulicy na wzgórze kalwaryjskie.

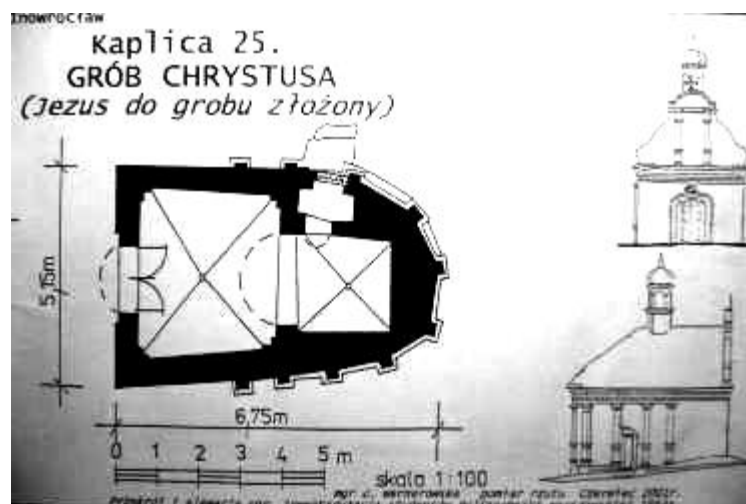

Rzut – elewacja frontowa

XXV. Kaplica - Grób Chrystusa

Barokowa, wzniesiona po 1661 r., na nieregularnym rzucie połączonych czworoboku i prostokąta wewnątrz, zakończona wielobocznie; od frontu tzw. kaplica Anioła, za nią w obrębie zamknięcia, właściwa kaplica grobu dostępna również od południa poprzez niewielką kruchtę w grubości muru. Oba pomieszczenia połączone arkadą, sklepienia krzyżowe. Dach siodłowy z wielopłociowym zamknięciem, z sześcioboczną wieżyczką na sygnaturkę z latarnią o baniastym zwieńczeniu. Położona na Wzgórzu Ludkowskim - ostatnia kaplica drogi krzyżowej. Wewnątrz ołtarzyk z XVIII w., barokowy obraz *Złożenie do grobu* i barokowy konfesjonał z XVIII w.

Rzut - elewacje

Wnioski:

Większość kaplic została w latach wcześniejszych źle odnowiona, nie zaizolowano w sposób właściwy fundamentów z cokołami, w efekcie obecnie następuje znaczne ich uszkodzenie.

W licznych obiektach, często w wyniku działań wandalów i złodziei złomu, brakuje elementów opierzeń blacharskich na parapetach, gzymsach, brakuje rur spustowych i rynien.

10. Kościół pw. św. Bonawentury z klasztorem oo. Reformatorów (ob. Franciszkanów)

Kościół pw. św. Bonawentury w Pakości wzniesiono w 1636 r. przy wykorzystaniu murów zamkowych. Kościół został przebudowany w latach 1763-69 wg projektu Józefa Zydligera. W 1806 roku rozebrano dotychczasową wieżyczkę wstawiając w jej miejsce nową tj. sygnaturkę. W latach 1925-26 oraz **1970-71** obiekt poddano gruntownemu odnowieniu. Elewacje są otynkowane (z wyjątkiem jednej ceglanej – gotyckiej ściany dawnej wieży zamkowej) z uproszczonym renesansowym detalem. XVIII-wieczne wnętrze utrzymane jest w stylu rokokowym z ołtarzem głównym o tej samej stylistyce (1780). Ołtarz główny architektoniczny, w jego środkowym polu znajduje się Ukrzyżowany Chrystus ujęty w archiwoltę; po bokach, na tle kolumn figury: (po prawej stronie) Matki Boskiej Bolesnej, św. Jana Ewangelisty oraz św. Franciszka, św. Jana od Krzyża (po lewej stronie), w zwieńczeniu Boga Ojca i dwóch aniołów.

Na ołtarzu dwa relikwiarze rokokowe św. Felicjana i św. Kandydy (owalne przy tabernakulum). Poza wspomnianym są cztery ołtarze boczne: dwa lewe i dwa prawe. W ołtarzu bocznym lewym (bliżej ołtarza głównego), w polu środkowym znajduje się św. Józef z Dzieciątkiem, na zasuwie św. Bonawentura, a w zwieńczeniu nierozpoznany zakonnik. W ołtarzu bocznym lewym (bliżej nawy głównej), w polu środkowym umieszczona jest Matka Boska Nieustającej Pomocy, a na zasuwie św. Tadeusz, w zwieńczeniu nierozpoznany zakonnik. W ołtarzu bocznym prawym (bliżej nawy), po środku umieszczono św. Antoniego, na zasuwie św. Walentego, natomiast na zwieńczeniu św. Klarę; w ołtarzu bocznym prawym (bliżej ołtarza), w polu środkowym znajduje się stygmatyzacja św. Franciszka, w zwieńczeniu św. Piotr z Alkantary. W prezbiterium jest fotel późnorenesansowy z pierwszej połowy XVII w. z herbem Nałęcz.

W kaplicy Matki Boskiej Pakoskiej, która wzniesiona została z wykorzystaniem gotyckich murów dawnej wieży zamkowej z drugiej połowy XIV w., znajduje się m.in. renesansowa krata z połowy XVII w., z malowanym medalionem, z wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem w glorii (w wejściu).

Interesujące są też obrazy ze scenami z życia Maryi, umieszczone w ościeżach i podłuczach arkady oraz ołtarz klasycystyczny z końca XVIII w. W polu środkowym znajduje się rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem z I połowy XVII w. W zwieńczeniu umieszczony został obraz świętej Katarzyny. Wnętrze kaplicy posiada ławy rokokowe z około 1768 r. i konfesjonały z 1780 r., a na zewnątrz kaplicy jest epitafium z czarnego marmuru Katarzyny z Witosławskich Działuńskiej, wojewodziny brzesko - kujawskiej, dobrodziejki konwentu.

W nawie głównej znajduje się ambona z rzeźbami św. Bonawentury i puttów na baldachimie, nad wejściem do kaplicy - obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem Bartłomieja Strobla, a na ścianie bocznej po prawej stronie - epitafium mieszczki Barbary z Kowalkiewiczów Kawczyńskiej. W skarbcu kościelnym przechowywany jest m.in. srebrny krzyż relikwiarzowy z relikwiami drzewa Krzyża Świętego, piękna monstrancja barokowa z XVIII w. oraz zabytkowe kielichy mszalne.

Ołtarz główny z zabytkowym krucyfiksem

11. Identyfikacja - utworzenie parku kulturowego, grup społecznych i wstępne konsultacje

Analizując ten aspekt należy uwzględnić: przedstawicieli władzy państwowej (wojewódzki konserwator zabytków, ewentualnie: przyrody, dyrektor parku krajobrazowego itd.), władz miejscowych, właścicieli i użytkowników terenu, organizacji i stowarzyszeń. Właściwe i skuteczne wydaje się być: początkowo - przedstawienie i proste uzasadnienie idei powołania parku w lokalnej lub ponadlokalnej prasie i innych mediach, następnie zorganizowanie publicznej dyskusji przez lokalny samorząd, ewentualne przeprowadzenie wstępnej ankiety społecznej.

12. Analiza szans i zagrożeń (SWOT) - parku kulturowego

Opracowanie syntetycznego, specjalistycznego scenariusza rozwoju zagospodarowania przestrzennego obszaru Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” w świetle obowiązujących uwarunkowań przestrzennych, gospodarczych i formalnoprawnych, ma na celu wytyczenie kierunków działań na najbliższe lata.

W oparciu o analizę SWOT można przedstawić wstępną, uproszczoną ramowo prognozę rozwoju miasta na tle funkcjonującej Kalwarii Pakoskiej.

Mocne strony:

- unikatowe założenie w skali województwa i kraju;
- zachowane w większości obiekty architektoniczne założenia oraz znacznie zaawansowane prace rewitalizacyjne;
- cenny i wartościowy starodrzew z historyczną kompozycją alei i dróg pielgrzymkowych;
- nienaruszone walory widokowo-przestrzenne;
- dobry stan otuliny (przyrodniczej i kulturowej);
- bogata dokumentacja i bibliografia tematu;
- dogodne położenie komunikacyjne (bliskość większych ośrodków miejskich).

Słabe strony:

- zagrożenia związane z intensywnym ruchem kołowym;
- brak dogodnych parkingów;
- możliwość ruchu kołowego na terenie założenia (dotyczy zwłaszcza III, parkowego obszaru);
- brak monitoringu lub innych rozwiązań uniemożliwiających kradzieże i inne uszkodzenia obiektów na terenie Parku;
- brak systematycznej popularyzatorsko-edukacyjnej działalności;
- brak tablic informacyjnych na terenie założenia Kalwarii Pakoskiej;
- brak planów, folderów informacyjnych, nie ma żadnego punktu informacyjnego na otwartym terenie;

- skromna baza noclegowa;
- trudności w przejściu ruchliwych tras komunikacyjnych na szlaku pielgrzymkowym, szczególnie pomiędzy II a III obszarem, a także III i IV;
- rozmiękła nawierzchnia alei, tras pielgrzymkowych;
- brak małej architektury, miejsc relaksu (ławki, toalety).

Zagrożenia:

- ruch pojazdów samochodowych w bezpośrednim sąsiedztwie parku kulturowego;
- zanieczyszczenia emitowane z ograniczających obszar Kalwarii tras przejazdowych;
- zniszczenia występujące w wyniku kradzieży i wandalizmu;
- nieplanowe i niesystematyczne działania związane z zielenią.

13. Cele i zasady ochrony obszaru Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Działanie obejmuje:

- Syntetyczny opis uwarunkowań i wartości kulturowych i krajobrazowych w powiązaniu z przyrodniczymi na tle istniejących zależności przestrzennych, głównie w świetle uwarunkowań i ustaleń wynikających z obowiązujących studiów lub planów zagospodarowania przestrzennego lub sytuacji prawnej wynikającej z przepisów specjalnych (np. park narodowy, krajobrazowy, rezerwat przyrody, obiekty zabytkowe; zarówno znajdujące się w rejestrze, jak i w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
- Sformułowanie argumentacji motywującej słuszność wprowadzenia lub wzbogacenia istniejących form ochrony poprzez zintegrowaną formułę parku krajobrazowego.

14. Granice i struktura przestrzenna Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Działanie objęte tym etapem i rozeznaniem aspektów parku kulturowego powinno opierać się o jasne kryteria identyfikujące przebieg granic proponowanego parku z czytelnymi granicami różnych form użytkowania terenu, granicami własności, drogami, ciekami wodnymi czy formami ukształtowania terenu. Na tym etapie należy też przeprowadzić wstępne rozeznanie w zakresie struktury i wzajemnej proporcji przestrzeni publicznych i niepublicznych na przedmiotowym obszarze. Istotną pomocą dla realizacji tego etapu działań mogą być zalecenia i sposoby działania zawarte w najnowszym Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów i składników przyrody na podstawie art. 21 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880) W zakresie struktury przestrzennej przydatne będzie już na tym etapie scharakteryzowanie wzajemnych relacji w lokalnym krajobrazie: obiektów, zespołów, miejsc, terenów wchodzących w skład proponowanego parku (na przykład dominacji, współbrzmienia, zrównoważenia czy dysharmonii).

15. Uzasadnienie - „interwencja przestrzenna i społeczna” na rzecz parku kulturowego

Motywację dla utworzenia parku kulturowego powinien, na etapie publicznego zainicjowania takiego przedsięwzięcia, podać jego pomysłodawca, w zależności od „źródła intencji” podanego powyżej – będący sam autorem takiego elaboratu (ekspert, konserwator), lub korzystający ze wsparcia merytorycznego lub opinii specjalistycznej (organizacja społeczna, grupa samorządowa). Poza wstępną lub pogłębioną identyfikacją merytoryczną – logika podjęcia stosownej procedury postępowania w celu utworzenia parku kulturowego, może i powinna opierać się między innymi na stosownym planie zagospodarowania wyższego rzędu (krajowym, wojewódzkim, regionalnym), a przede wszystkim na wojewódzkim, powiatowym i gminnym programie opieki nad zabytkami, wymaganymi obecną Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Sytuacja taka będzie miała miejsce wyłącznie wtedy, gdy taki plan czy program istnieje, a tym bardziej gdy przewiduje powołanie danego parku.

Nie wyklucza to w ramach obecnych demokratycznych swobód niezależnego podjęcia społecznej inicjatywy i „interwencji” w celu utworzenia parku i jej obiektywnego uzasadnienia. Postać i treść takiego uzasadnienia – niezależnie od tego czy w formie oficjalnego pisma wojewódzkiego konserwatora zabytków do prezydenta, burmistrza czy wójta bądź na przykład artykułu prasowego – powinna skłaniać do podjęcia stosownej dyskusji na forum rady gminy. Plan ochrony parku jest załącznikiem do uchwały.

16. Wytyczne do jednostek Podstawowej Przestrzennej Jednostki Przyrodniczej (PPJP)

Park kulturowy w wytyczonych granicach jest strefą biernej ochrony krajobrazu kulturowego, w której obowiązują określone regulacje dotyczące zagospodarowania i wykorzystania przestrzeni. Regulacje te dotyczą głównie zasad zabudowy i zagospodarowywania przestrzeni, oraz prowadzenia niektórych rodzajów działalności gospodarczej. Ustalone zasady planu ochrony powinny być uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, w myśl Ustawy o ochronie zabytków oraz ochronie zasobów przyrodniczych.

PODSTAWOWA PRZESTRZENNA JEDNOSTKA PRZYRODNICZA	WSKAZANIA OCHRONNE
Las na łagodnym zboczu (Wzgórze Ludkowskie) - Golgota	<ul style="list-style-type: none"> • rezygnacja ze sterowanej gospodarki leśnej na rzecz naturalnych procesów regulacyjnych • ochrona przed zmianą formy użytkowania na inną niż uprawa lasu • niedopuszczenie do wylesienia • ochrona starych sędziwych drzew • utrzymanie naturalnego charakteru lasu • ochrona cennych zbiorowisk leśnych • penetracja lasu tylko po wyznaczonych ścieżkach • ochrona ostoi dzikich zwierząt • ochrona przed zmianą formy użytkowania na inną niż uprawa lasu
Pole na wierzchowinie	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymanie mozaikowego charakteru pól • stosowanie naturalnych nawozów organicznych • ograniczenie używania środków ochrony roślin • ograniczenie używania nawozów sztucznych • przeciwdziałanie erozji wietrznej i wodnej gleby • ochrona przed zmianą formy użytkowania na inną niż uprawa roli • propagowanie uprawy ziemi w tradycyjny sposób
Pole na łagodnym zboczu	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymanie mozaikowego charakteru pól • orka w poprzek stoku • wprowadzenie zadrzewień śródpolnych

	<ul style="list-style-type: none"> • przeciwdziałanie erozji wietrznej i wodnej gleby • stosowanie naturalnych nawozów organicznych • ograniczenie używania środków ochrony roślin • ograniczenie używania nawozów sztucznych • zakaz wprowadzania zabudowań • ochrona przed zmianą formy użytkowania na inną niż uprawa roli • propagowanie uprawy ziemi w tradycyjny sposób
Łąka	<ul style="list-style-type: none"> • regularne koszenie łąk • powstrzymanie procesów sukcesji • powstrzymanie procesu melioracji • zakaz wprowadzania zabudowy • ochrona cennych zbiorowisk roślin łąkowych
Rzeka i starorzecze Noteci	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona starorzeczy • niedopuszczenie do regulacji rzeki • dążenie do poprawy jakości wody • utrzymanie naturalnego charakteru rzeki • zakaz melioracji podmokłych łąk • utrzymanie naturalnego charakteru roślinności • ochrona lasów zalewowych • ochrona rzadkich zbiorowisk roślinności wodnej i nadwodnej
Teren zabudowany	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymanie zwartej zabudowy • utrzymanie zabudowy w charakterystycznym dla regionu stylu • wprowadzanie nowej zabudowy tylko do wysokości dwóch kondygnacji • zakładanie przy domostwach ogrodów w stylu wiejskim • zapobieganie wycinaniu drzew i krzewów na terenie osiedli • ochrona starych sadów • ochrona sędziwych okazów drzew • Ujednoczenie charakteru ogrodzeń • ochrona starych chałup i budynków gospodarskich

Plan ochrony Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” został opracowany, aby umożliwić poznanie jak największej liczby wartościowych, a jednocześnie chronionych przez obraną formę ochrony zabytków oraz walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych.

16.1 Wytyczne – Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Pakość i do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Określone granice Parku Kulturowego i jego obszar (obszary) umożliwiają precyzyjną i konieczną aktualizację zapisów w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Pakość, jak i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie z uwagi na inwestycje drogowe, w tym budowę obwodnicy od strony południowo-zachodniej miasta.

Zapisy w dotychczas obowiązującym Studium w dużym stopniu są aktualne, jednakże wymagają rozszerzenia, niezbędnego do prawidłowego funkcjonowania Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”.

17. Elementy charakterystyczne dla Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Aby Park Kulturowy „Kalwaria Pakoska” stworzył jedną całość, a także, aby jego unikatowy charakter był rozpoznawalny i charakterystyczny na tle województwa i całego kraju, zostały zaproponowane pewne „akcenty” scalające i nadające mu jedyne w swoim rodzaju charakter. Są to tzw. „bramy” w postaci misternie zdobionych słupków lub grup drzew określonego gatunku, które zarazem stanowią wyprowadzenia w krajobraz z poszczególnych miejscowości, ale jednocześnie też informują o obecności na terenie Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”. Należy zapewnić pewną unikatowość, a zarazem spójność, którą mogłyby wносить elementy małej architektury jak tablice, kierunkowskazy, przystanki, ławki i ogrodzenia.

W miarę upływu czasu staną się one cennym spójnym elementem dopełniającym całość założenia, jakim jest wieloletni funkcjonujący Park Kulturowy „Kalwaria Pakoska”.

18. Etapy działań - Park Kulturowy „Kalwaria Pakoska”:

ETAP I

Opracowanie dokumentacji niezbędnej do utworzenia parku kulturowego

- ◆ Inwentaryzacja zasobu obiektów kulturowych i historycznych (w tym również obiektów niezwiązanych bezpośrednio z założeniem kalwaryjskim, w tym z zabudową osadniczą stanowiącymi tło kulturowe miasta, zlokalizowanych w obrębie granic parku kulturowego). Ze względów praktycznych należy opracować studium wartości kulturowych i historycznych w skali 1:1000 (zgodnie z obowiązującą Ustawą o planowaniu zagospodarowaniu przestrzennym). Dokumentacja ta posłuży do systematycznie weryfikowanej gminnej ewidencji zabytków (dla gminy Pakość).
- ◆ Określenie głównych elementów składowych parku kulturowego i jego powiązań kompozycyjno – przestrzennych, między nimi i z otaczającym krajobrazem jako istoty ochrony Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”.
- ◆ Charakterystyka priorytetów wartości tworzonego parku kulturowego (na podstawie wyników dotychczas prowadzonych prac badawczych oraz analiz w terenie).

ETAP II

1. Opracowanie planu zarządzania parkiem kulturowym.
2. Opracowanie kwerendy archiwalnej wytypowanych obiektów (zespołów) i historycznych układów osadniczych – kontynuacja.
3. Opracowanie komputerowej bazy zabytków nieruchomości na potrzeby zarządzania parkiem kulturowym.

19. Korzyści wynikające z funkcjonowania Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”:

1. Kompleksowa ochrona prawna podstawowych wartości zespołu kalwarii, zabudowy osadniczej charakterystycznej dla miasta i regionu wraz z otaczającym krajobrazem.
2. Utworzenie parku kulturowego daje możliwość powołania zarządu parku, co zapewni optymalizację sfery zarządzania mieniem kulturowym w obrębie parku.
Zarząd koordynuje działania dotyczące:
 - pozyskiwania środków finansowych na rozwój infrastruktury turystycznej;
 - kompleksowej rewaloryzacji zespołu Kalwarii Pakoskiej wraz z otoczeniem;
 - właściwego użytkowania zabytków oraz ich otoczenia;
 - zintegrowanej oferty kulturowej gmin (w obrębie parku kulturowego);
 - wzrostu spójności kulturowej i przestrzennej miasta, gminy i regionu;

- promocji parku kulturowego – utworzenie parku kulturowego będzie miało kluczowe znaczenie dla promocji miasta i regionu w Polsce oraz dziedzictwa europejskiego za granicą, dla zwrócenia uwagi na jego atuty, pozyskania partnerów do współpracy oraz będzie ważnym czynnikiem aktywizującym rozwój turystyki oraz urozmaicenie oferty wypoczynkowej. Park Kulturowy „Kalwaria Pakoska” poprzez swoją wyjątkowość może być dogodnym pomostem dla innowacyjnych rozwiązań w zakresie tworzenia produktów turystycznych, które obok innych walorów będą w stanie zaspokoić rosnące zapotrzebowanie na nowe formy wypoczynku, a także do realizacji wydarzeń kulturowych i religijnych.
- 3. Wzrost możliwości pozyskiwania środków z funduszy europejskich, fundacji itp. Park kulturowy sprzyja integracji z Unią Europejską poprzez ochronę europejskiego dziedzictwa kulturowego, a powołanie zarządu parku zwiększy wiarygodność działań na rzecz ochrony i rozwoju parku. Tym samym będzie niewątpliwym atutem przy pozyskiwaniu środków finansowych z funduszy Unii Europejskiej. W celu rewitalizacji regionu niezbędna jest adaptacja i modernizacja obiektów o podstawowym znaczeniu dla kultury regionu, rozwój infrastruktury i zapobieżenie zmianom destrukcyjnym, a co za tym idzie pozyskanie na ten cel środków z ERDF. Program nawiązuje do Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR) w zakresie wsparcia zachowania i odbudowy dziedzictwa kulturowego w ramach wspomagania aktywności ekonomicznej regionów: tj. do rozbudowy, adaptacji i modernizacji obiektów o podstawowym znaczeniu dla kultury, wzrostu znaczenia kultury jako czynnika wspierającego zatrudnienie, zwiększającego poziom życia mieszkańców i stymulującego rozwój społeczno-gospodarczy oraz do ułatwienia dostępu do kultury. Jest również zgodny z Programem i Strategią Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego.
- 4. Możliwość kompleksowej rewaloryzacji zespołu kalwarii wraz z otoczeniem.

20. Funkcjonowanie parku kulturowego - właściwe zarządzanie

Bezpośredni wpływ na:

- wzrost znaczenia regionu jako centrum regionalnego, koncentracji działalności gospodarczej, społecznej i kulturowej;
- poprawę wizerunku miasta i atrakcyjności regionu, zwiększenie atrakcyjności dla inwestorów (rozwój turystyki pielgrzymkowej);
- wzrost spójności i integracji społecznej – „mieszkańcy parku kulturowego” (regiony spójne wewnątrz i ze społecznością świadomą wspólnoty celów mają szansę na sprostowanie stale rosnącej konkurencji);
- wzrost liczby turystów odwiedzających miasto i region.

21. Ochrona PK „Kalwaria Pakoska”

Tereny Parku stanowią unikatowy fenomen przyrodniczo-kulturowy miasta i regionu kujawsko-pomorskiego. Wielokrotnie był on dokumentowany w dziesiątkach opracowań przyrodniczych, historycznych, konserwatorskich, etnograficznych i innych. Wykorzystując te materiały należy wskazać, że omawiany obszar wyróżnia przede wszystkim piętrowość istniejących tu formacji przyrodniczych (doliny Noteci, lesistych pasm wraz z polanami, wyraźną granicę rolno-leśną i „linię nieba”), podbudowaną i wyznaczoną okolicznymi wzniesieniami. W niezwykle sposób ten przyrodniczy układ podkreślają dwa wzgórza i dzieła kultury materialnej. Analiza stanu zachowania krajobrazu Parku pozwoliła na wyodrębnienie ok. 14 podstawowych jednostek krajobrazowych.

Zgodnie z przyjętymi w metodzie JARK-WAK kryteriami wieloaspektowa waloryzacja zasobów krajobrazowych i widokowych Parku objęła wyróżnienie jednostek krajobrazowych oraz występujących w nich elementów i zespołów kulturowych o przyrodniczych, unikatowych cechach, harmonijnych, zagrożonych (przekształconych), dysharmonijnych i zdewastowanych.

Jednym z najbardziej istotnych aspektów waloryzacji terenów Parku są ich atuty widokowe. Zarówno tak zwana ekspozycja czynna, czyli zasoby widokowe kontemplowane z tego obszaru na zewnątrz (punktowe, liniowe czy powierzchniowe), jak i ekspozycja bierna, czyli widoki na obszar Parku, reprezentuje najwyższej klasy pejzaże, na skalę nie tylko Pakości, ale regionu i kraju.

Ważnym elementem całego systemu percepcji dynamicznej obszaru Parku są ciągi komunikacji kołowej i pieszej o wysokiej i podwyższonej ekspozycji krajobrazowej, które obecnie w większości znajdują się w jego granicach.

Sposoby ochrony środowiska kulturowego

Podstawowymi celami ochrony zasobów krajobrazowych Parku są zachowanie, przywrócenie lub ukształtowanie na nowo walorów widokowych i estetycznych krajobrazu. Nieodzowne jest zachowanie zarówno rzeźby terenu, jak i przywracanie waloru dziedzictwa kulturowego przy zachowaniu równowagi ekologicznej.

Dla realizacji tych celów i zapewnienia zintegrowanej ochrony walorów Parku założono konieczność zachowania i ekspozycji następujących elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego:

- 1) zabytków i zespołów zabytkowych, a w szczególności: architektury i budownictwa, zespołów, kapliczek, figur i krzyży przydrożnych, innych elementów małej architektury, stanowisk archeologicznych oraz dóbr kultury współczesnej;
- 2) historycznych ciągów pieszych, utwardzonych dróg oraz dawnego układu urbanistycznego Pakości;
- 3) miejsc pamięci narodowej;
- 4) niematerialnych wartości kulturowych;
- 5) otuliny przyrodniczej, zespołów zieleni naturalnej i komponowanej, otwartych łąk i pól (stanowiących miejsca ekspozycji panoram i punktów widokowych), a także innych terenów rolniczych;
- 6) pomników przyrody i w przyszłości rezerwatów.

22. Strefy i polityka ochronna

Pełna realizacja zadań związanych z Parkiem, to ukierunkowanie jednolitej polityki i działań ochrony. W związku z tym w planie wyznaczony został system składający się z dwóch stref ochrony konserwatorskiej (wzmoczonej i czynnej) oraz trzech stref ochrony krajobrazowej (wzmoczonej i czynnej oraz kształtowania ekspozycji i ochrony elementów). Strefy te stanowią obszary zrównoważonego użytkowania, objęte zróżnicowanymi politykami udostępniania i zagospodarowania.

Strefa I ochrony konserwatorskiej wzmoczonej obejmuje obiekty i obszary o dominacji elementów historycznych, budowli zabytkowych, zieleni komponowanej oraz ich otoczenia. Odnosi się do obiektów i obszarów o zachowanej, czytelnej formie i treści kulturowej, wymagających zabiegów konserwatorskich. Wszelkie działania powinny być podporządkowane zachowaniu, utrwaleniu i wyeksponowaniu walorów historycznych, artystycznych, kompozycyjnych i krajobrazowych obiektów i obszarów. Muszą być one prowadzone zgodnie z pragmatyką konserwatorską i regulacjami Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach obowiązujących przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków. W przypadku opracowania planu miejscowego należy dla tych obiektów zastrzec konieczność uzyskiwania pozwolenia konserwatorskiego na prowadzenie prac, analogicznie jak przy obiektach rejestrowych.

Do strefy tej należą cztery obszary Parku tj.:

I obszar - położony na prawym brzegu Noteci, w miejscowości Rybitwy, zlokalizowanych wzdłuż ul. Inowrocławskiej, po jej północnej stronie. Granicę obszaru wytycza – od zachodu Noteć, od południa ul. Inowrocławska (nie wchodzi ona w obszar Parku), od wschodu na wzniesieniu - działka 78/3, od północy kolejno działki nr: 78/3, 62 (droga), 60/2, 58 (droga), 57/18, 57/17, 57/4, 57/5, 55/5.

II obszar - na lewym brzegu Noteci, na północ od Rynku; jego granice wyznacza od wschodu – działka nr 134, od południowego wschodu ul. Inowrocławska - działka 138/2 i 133, od południowego zachodu działki 133, 130, 129, 128, 127/1, 126, 125, a od północnego zachodu 123 i 120 (wraz z jej południową częścią), oraz na krótkim odcinku od północnego wschodu działka nr 37/2.

III obszar - największy, zlokalizowany jest na zachód i południowy zachód od centrum miasta. Jego północną granicę stanowi ul. Barcińska; wschodnią - łamana w części północnej, gdzie w układzie północ-południe wytyczona jest nieutwardzoną drogą prowadzącą wzdłuż ogrodzenia parcel o numerach 46 i 47, dochodząca do dawnego traktu barcińskiego, który po stronie południowej kaplicy XIII (Włóżenia Krzyża) kieruje się w linii prostej polami (granica Parku Kulturowego) do ul. Grobla, na wprost kaplicy nr VII (Annasz). Od południa w obszar wchodzi cała ul. Grobla, a w części wschodniej aż do figury Archanioła wraz z działkami nr 279-288 i 369. Od wschodu obszar ograniczony jest ul. Cmentarną tj. od kaplicy X do XIX do zbiegu z ul. Barcińską.

IV obszar - położony na północny zachód od Rynku, na północ od ul. Barcińskiej obejmujący i zajmujący Wzgórze Ludkowskie - Golgota. Jego granice wyznaczają: -od wschodu ul. Krzyżanowskiego, - od północy działki nr 14/13, 14/12, 14/8, -od południowego zachodu lokalna droga, częściowo od południa ul. Barcińska.

Obszar I strefy zlokalizowany jest w obrębie I działki nr 3 i cz. działki 120, 121, 122, w obrębie II działki nr: 1, 2/1, 2/2, 3/1, 3/2, 10, 20/1, 20/2, 20/3, 20/4, 21, 23, 24, 25/2, 25/3, 26/1, 26/2, 26/3, 27, 28/1, 28/2, 29, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 212/1, 212/2, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 369, 387, 388. W obrębie Rybitwy działki: 55/6, 57/2, 57/16, 61, 77, 80/1, 80/3, oraz część działki nr 80.

Strefa II ochrony konserwatorskiej czynnej obejmuje obiekty i obszary o istotnych wartościach historycznych, zabytkowych, kompozycyjnych współistniejących z elementami infrastruktury współczesnej, lub dysharmonicznie przekształconych wraz z ich otoczeniem. Dotyczy obiektów i obszarów o zaburzonej formie lub treści kulturowej, wymagających rewaloryzacji, rekompozycji lub integracji oraz zabiegów konserwatorskich, a zabiegi sanacyjne należy poprzedzać opracowaniem dokumentacji projektowej, która powinna być zaopiniowana przez WKZ. Działania w tej strefie należy podporządkować przywróceniu, zachowaniu, utrwaleniu i wyeksponowaniu walorów historycznych, artystycznych, kompozycyjnych i krajobrazowych obiektów i obszarów.

Do strefy tej należy:

- obszar miasta lokacyjnego graniczący w części północnej z II obszarem Kalwarii i działek zawartych w tym obszarze, wyżej wzmiankowanych, ograniczony częściowo ul. Inowrocławską i Nadnotecką, od wschodu i południowego wschodu linią brzegową rzeki Noteci i od południa ul. Żabią i św. Jana do zbiegu z ul. Szkolną, która od zachodu wyznacza granicę tej strefy, a w części północno-wschodniej linią graniczną jest ul. Barcińska z częścią całej zabudowy północnej pierzei Rynku.

Strefa III ochrony krajobrazowej wzmożonej obejmuje obszary o przewadze walorów naturalnych, widokowych, przyrodniczych nad kulturowymi. Dotyczy obszarów o kluczowym znaczeniu dla zachowania walorów widokowych terenu Parku oraz pełniących rolę w panoramie Pakości, wymagających zabiegów pielęgnacyjnych i uprawy (w zakresie pielęgnacji zieleni, gospodarki leśnej lub rolnej). Wszelkie działania należy podporządkować tu przywróceniu, zachowaniu, utrwaleniu i wyeksponowaniu walorów krajobrazowo-przyrodniczych, zgodnie z pragmatyką ochrony przyrody. W obszarach leśnych gospodarka ochronna prowadzona winna być zgodnie z operatami leśnymi MPIOZ „LKK”. W obszarach rolnych zakłada się utrzymanie funkcji upraw, łąk kośnych, obszarów wypasowych, bez możliwości rozbudowy obiektów kubaturowych. Wprowadzanie na tereny strefy infrastruktury technicznej, w tym obiektów kubaturowych, może być uzasadnione wyłącznie potrzebami udostępniania terenów zielonych, a każdorazowa ingerencja musi być poprzedzona opracowaniem studium widokowego i analizy w zakresie oddziaływania na środowisko.

Do strefy tej należą:

- obszar na południowy zachód i zachód od ul. Barcińskiej i Cmentarnej do zbiegu z ul. Radłowską, która od południa ogranicza ten obszar;
- obszar przylegający od południa do II obszaru, od zachodu i południowego zachodu wyznacza go linia brzegowa Noteci wraz z łąkami i polami w kierunku zachodnim;
- obszar położony na prawym brzegu Noteci, na zachód od lokacyjnego miasta, ograniczony od północy ul. Inowrocławską i obszarem łąk nadnoteckich, który to obszar od zachodu w układzie północ-południe zamyka podział na mniejsze działki ze współczesną zabudową.
- obszar na wschód od granicy III obszaru, zamknięty ul. Barcińską od południa, ul. Szkolną od wschodu i od południa ul. Grobla.
- obszar na północ od IV obszaru I strefy, ograniczony od wschodu ul. Krzyżanowskiego, od południowego zachodu ul. Barcińską oraz granicą zachodnią IV obszaru I strefy, od północy kończy się wraz zabudowaniami dawnego folwarku;
- obszar na północ od granicy I obszary I strefy, od zachodu ograniczony linią brzegową Noteci, od wschodu do granicy administracyjnej miasta.

Strefa IV ochrony krajobrazowej czynnej obejmuje obszary, w których niezbędna jest aktywność w zakresie ich kompozycji krajobrazowej, tj. obszary o przewadze walorów naturalnych, widokowych, przyrodniczych nad kulturowymi, zdewastowanych, zagospodarowanych dysharmonijnie lub wymagających rekultywacji. Dotyczy to obszarów o istotnym znaczeniu dla zachowania walorów widokowych terenu Parku oraz ich roli w panoramie Pakości, wymagających rekompozycji, renaturalizacji i uprawy (w zakresie pielęgnacji zieleni, gospodarki leśnej lub rolnej) dla odtworzenia, utrwalenia i wyeksponowania walorów Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”. W strefie tej obowiązują zalecenia wskazane dla strefy ochrony krajobrazowej wzmożonej.

Do strefy tej należy:

- obszar ograniczony od wschodu linią brzegową rzeki Noteci, od północy ul. Żabią, od północnego zachodu ul. św. Jana i dalej ul. Lipową.

Strefa V kształtowania ekspozycji i ochrony elementów obejmuje obiekty i obszary, w których przeważa współczesne zainwestowanie terenu, a mimo to zachowują istotne wartości historyczne lub rolę w krajobrazie. Dotyczy obiektów i obszarów intensywnie użytkowanych, w których dopuszcza się dotychczasowy sposób użytkowania, bez możliwości intensyfikacji, przy docelowym założeniu korekt formy i kompozycji zainwestowania.

Wszelkie działania należy tu podporządkować ograniczeniu intensyfikacji zagospodarowania, przy dopuszczeniu wymiany substancji i zaleceniu korekt formy obiektów, przywróceniu i wyeksponowaniu walorów historycznych, artystycznych, kompozycyjnych i krajobrazowych obszarów. Działania sanacyjne należy poprzedzać opracowaniem dokumentacji projektowej, która powinna być zaopiniowana przez WKZ.

Do strefy tej należą:

- obszar na północ od ul. Barcińskiej, dochodzący od północy do strefy miasta lokacyjnego, od zachodu ograniczony ul. Jana Krzyżanowskiego;
- obszar od południowego zachodu wyznaczony linią kolejowej do zbiegu z ul. Cmentarną, a następnie wzdłuż południowej granicy III obszaru I strefy, dalej wzdłuż południowej strony ul. Grobla do zbiegu z ul. Dworcową.

W tych strefach obowiązują wszystkie zalecenia ochronne oraz ograniczenia zawarte w uchwale o utworzeniu Parku oraz wytyczne szczegółowe dla jednostek krajobrazowych, zespołów i obiektów. W obrębie pięciu stref ochrony konserwatorskiej i krajobrazowej wytyczne szczegółowe, obejmujące:

- 1) charakterystykę jednostki,
- 2) jej waloryzację konserwatorską,
- 3) wnioski i zalecenia dla przyszłych opracowań planistycznych,
- 4) wnioski do zarządzania Parkiem.

23. Waloryzacja zasobu obszaru Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

- Historyczne, komponowane wnętrza uliczne

Droga Pielgrzymkowa od I kaplicy, dalej w kierunku południowym wzdłuż ul. Inowrocławskiej do kaplic nr II, III, IV, V, VI. Na południe od klasztoru fragmentem ul. Inowrocławskiej, Rynkiem, do ul. św. Jana z wejściem w ul. Groblową. Od kaplicy X Aleją Dębową a następnie łamaną w kierunku północnym z układem dróg i alei przy Rynku Jerozolimskim, aż do kaplicy XIX;

- Historyczne wnętrza urbanistyczne

obszar miasta lokacyjnego wpisany w rejestr zabytków z odchodzącymi ulicami, od północy Inowrocławska i Barcińską, od południa Żabią i św. Jana;

- Znaczące punkty widokowe

rejon I kaplicy I obszaru I strefy, IV obszar I strefy Wzgórza Ludkowskiego, punkt widokowy u zbiegu ul. Groblowej z ul. Błonie, w kierunku północno-zachodnim, na rozległy teren III obszaru I strefy;

- Inne tereny o dużych walorach widokowych

teren przy kaplicy XIII i IX III obszaru I strefy, w kierunku południowym i południowo-zachodnim, teren u zbiegu ulic Barcińskiej z Szkolną w kierunku zachodnim, teren u zbiegu ul. Krzyżanowskiego i Barcińskiej w kierunku południowo-wschodnim;

- Tereny o dużych wartościach historycznych

obszary w strefie I – I, II, III i II obszar, wraz z II strefą miasta lokacyjnego;

- Ważniejsze zespoły zieleni wysokiej

Aleja Bukowa i Aleja Dębową;

- Zabudowa mieszkaniowo-usługowa, zabudowa gospodarcza

Zabudowa mieszkaniowa położona na północny wschód od ul. Barcińskiej, pomiędzy ulicami Krzyżanowskiego a Szkolną oraz południowa część miasta, po południowej stronie ul. Grobla i św. Jana;

- Historyczne budynki użytku publicznego

Ratusz przy Rynku;

- *Istotne elementy zagospodarowania terenu*
ul. Barcińska i Inowrocławska, główne arterie miasta, oraz pozostałe utwardzone, pozostające w gestii władz miasta i w granicach administracyjnych Pakości
- *Granice własnościowe stanowiące relikty podziałów historycznych*
znaczna część obszaru parku kulturowego stanowi własność kościelną (tj. zakon o.o. franciszkanów);
- *Obiekty współczesne nawiązujące do charakteru zespołu*
dzwonnica w II obszarze w zespole klasztornym, po jego południowo-zachodniej stronie;
- *Obiekty niezgodne z charakterem zespołu*
amfiteatr w IV obszarze I strefy, po stronie północno-wschodniej od kościoła Ukrzyżowania, zabudowania gospodarcze w tej strefie od strony północnej.
- *Obiekty dysharmonizujące*
przy południowej granicy III obszaru w strefie I - zabudowa mieszkalno-gospodarcza, oraz obszar przydworcowy PKP, o zróżnicowanym wysokościowo charakterze.

24. Cele i kierunki działań na obszarze parku kulturowego

Wnioski z oceny stanu i kondycji środowiska kulturowego Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”.

- Stan uporządkowania terenu parku nie odpowiada w pełni jego randze w przestrzeni miasta.
Obiekty historyczne są w dobrym, średnim i częściowo złym stanie technicznym (uszkodzenia tynków, zawilgocenia cokołów, brak rynien i rur spustowych i opierzeń blacharskich).
- Nowe elementy zabudowy (w tym powstałe w dotychczasowym procesie zabudowy takie jak amfiteatr na IV obszarze w I strefie i sklepy sieciowe wznoszone w nieatrakcyjnej formie architektonicznej) nie wpływają na podniesienie walorów terenu okółoparkowego.
- Stan techniczny nawierzchni jezdni oraz chodników zasadniczo nie wymaga podjęcia pilnych prac remontowych i rewaloryzacyjnych za wyjątkiem ul. Grobla, nawierzchni dróg pielgrzymkowych w I i III obszarze, I strefy.

25. Cele strategiczne ochrony środowiska kulturowego na terenie Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

- Działania podjęte w granicach parku kulturowego generalnie powinny mieć na celu podniesienie jakości zagospodarowania przestrzeni jego terenu, poprawy kondycji zabudowy historycznej i warunków użytkowania obiektów historycznych przy podniesieniu jakości przestrzeni publicznej.

- Działania powinny mieć na celu ochronę charakteru przestrzeni historycznej przy zrozumieniu współczesnych potrzeb adaptacyjnych obszaru miejskiego.
- Zachowanie i pielęgnacja dziedzictwa kulturowego Pakości, w tym unikatowego w skali kraju zespołu Kalwarii Pakoskiej.
- Wypromowanie historycznego zespołu kalwaryjskiego jako produktu turystycznego.
- Kształtowanie pozytywnego wizerunku historycznych części miasta.
- Podwyższenie jakości życia mieszkańców.
- Zmniejszenie poziomu bezrobocia.

26. Promocja społeczna i udoskonalanie form współpracy z udziałowcami

Plan ochrony podkreśla unikatową wartość społeczną lokalnego krajobrazu. Zalecane i wskazane jest nawiązanie współpracy z gminami posiadającymi na swoim obszarze parki kulturowe. Konieczna jest promocja lokalnych zasobów kulturowych, krajobrazowych i przyrodniczych w mediach publicznych i prywatnych, a także lokalna i regionalna działalność edukacyjna.

Pobudzenie świadomości u mieszkańców niezwykłości zespołu, w otoczeniu którego mieszkają. Położenie nacisku na wymierne korzyści wynikające z faktu posiadania takiego zespołu. Możliwość stworzenia nowych miejsc pracy poprzez kreowania szeroko pojętych usług turystycznych (np. oprowadzanie pielgrzymek i mniejszych grup turystycznych, poszerzenie bazy noclegowej, gastronomicznej i usługowej, rozwinięcie lokalnego rzemiosła z ukierunkowaniem na pamiątkarstwo).

Aktywna działalność i wymierne efekty szczególnie w duchu zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej przekładają się na przyznawanie specjalnej nagrody dla samorządów wykazujących się szczególną dbałością o zachowanie cech swoistych lokalnego krajobrazu.

Zalecane jest także tworzenie specjalnych porozumień negocjowanych przez zarząd parku np. między gminą a właścicielami terenu, w zakresie zachowania i wzbogacenia atrakcyjności krajobrazu parku.

27. Organizacja systemu finansowania parku

Finansowanie funkcjonowania parku kulturowego powinno być w określonym stopniu zabezpieczone w budżecie gminy. Taki stan rzeczy należy przyjąć szczególnie dla pierwszych lat istnienia parku. W dalszej perspektywie należy przewidywać sukcesywny rozwój organizacji systemu finansowania parku kulturowego. Na przykład działalność fundacji, funkcjonującej między innymi w oparciu o darowizny i dotacje.

Wskazane jest także stworzenie możliwości prowadzenia różnych form działalności gospodarczej, wspierających finansowanie parku. Tego typu zespół działań powinien być opracowany w trybie zlecenia przez samorząd specjalistycznego programu i strategii działania. Ze znanych doświadczeń, można zasugerować, że powinna ona uwzględniać między innymi takie pola i możliwości, jakie stwarza:

- różnorodność udziałowców i podmiotów,
- możliwość koordynacji wykorzystania wpływów z wartości gruntów,
- turystyka, usługi i inne formy udostępniania,
- doskonalenie sposobów efektywnego podnoszenia wartości wykorzystania obszaru parku i jego ochrony,
- pozyskiwanie funduszy strukturalnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i ochrony środowiska.

28. Współpraca z instytucjami i zainteresowanymi grupami społecznymi

Program zarządzania parkiem powinien, w zależności od lokalnej specyfiki obszaru i zasobów parku kulturowego, przewidywać ciągłe współdziałanie jednostki zarządzającej parkiem z następującymi udziałowcami jego funkcjonowania:

- służbami konserwatorskimi,
- właścicielami i użytkownikami terenów,
- instytucjami i agendami turystycznymi,
- organizacjami społecznymi,
- instytucjami edukacyjnymi, szkołami.

29. Monitoring parku kulturowego i jego planu ochrony

Efektywność wdrażania planu

Jednym z podstawowych kryteriów dla prawidłowo prowadzonego monitoringu realizacji planu ochrony parku kulturowego jest efektywność jego wdrażania. Za podstawowe należy tu przyjąć następujące aspekty:

- a. osiągane cele ochronne,
- b. społeczne,
- c. gospodarcze,
- d. cykl monitoringu – proponuje się roczny.

Doskonalenie wykorzystania funduszy i kwalifikacji oraz działalności jednostki zarządzającej parkiem kulturowym. Uzyskanie tych aspektów zarządzania parkiem powinno uzyskać swoje miejsce w planie ochrony, a zwłaszcza w programie jego zarządzania i uwzględnić:

- a. wprowadzenie różnorodności, kierunkowość i skoncentrowanie działań finansowych,
- b. obiektywny pomiar postępu zmian w krajobrazie parku oraz gospodarczych i społecznych uwarunkowaniach jego funkcjonowania,
- c. personalną odpowiedzialność za decyzje i ich realizację podejmowane przez osoby tworzące jednostkę zarządzającą parkiem kulturowym,
- d. działania na rzecz lepszego zrozumienia problemu, a tym samym pomoc zarządzającym obiektem,
- e. kontynuację zarządzania i ciągłość podejmowanych decyzji,
- f. większą efektywność działania.

30. Zasady aktualizacji planu ochrony parku kulturowego

Zbieranie i analiza informacji

W gestii „jednostki zarządzającej” parkiem kulturowym należy przewidzieć w planie ochrony system ciągłego gromadzenia danych związanych z funkcjonowaniem parku kulturowego. Powinny one uwzględniać przede wszystkim dane związane z ochroną i utrzymaniem walorów parku oraz dane z realizacji i osiągnięcia innych celów zapisanych w podstawowych założeniach planu. Następnie dane te, odpowiednio gromadzone i segregowane powinny być poddawane okresowej (np. półrocznej) analizie, przedkładane wraz ze stosownymi wnioskami Burmistrzowi Pakości.

Ocena funkcjonowania planu – uzasadnienia wprowadzania zmian

W oparciu o powyższe działania – w dyskusji z udziałowcami parku kulturowego – powinny być ustalane ewentualne uzasadnienia dla bieżącego wprowadzania zmian w planie. Zmiany takie muszą być uzgodnione z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

31. Wprowadzanie lub niewprowadzanie zmian do planu ochrony parku kulturowego i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego

Tryb wprowadzania zmian do planu powinien być analogiczny do trybu jego „zatwierdzenia” przez radę gminy, a zatem – w postaci stosownej uchwały korygującej odpowiednie zapisy i ustalenia planu po uprzednim uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

32. Wsparcie Projektu Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”

Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.

Pomiędzy Marszałkiem Województwa - Piotrem Całbeckim, Starostą Inowrocławskim - Tadeuszem Majewskim oraz Burmistrzem Pakości - Wiesławem Kończalem doszło w dniu 12 lipca 2008 r. do zawarcia Porozumienia Intencyjnego w sprawie wspierania projektu utworzenia Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska” w Pakości. Strony porozumienia zobowiązują się do promowania projektu, tworzenia warunków sprzyjających realizacji projektu oraz, co istotne, wspierania podejmowanych działań dotyczących pozyskania środków unijnych, jako niezbędnego warunku realizacji przedmiotowego projektu.

Powiat Inowrocławski

Władze Powiatu Inowrocławskiego zgłosiły do Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego projekt pod nazwą „Utworzenie parku kulturowego „Kalwaria Pakoska” jako elementu promocji dziedzictwa Kujaw i Pałuk”. Beneficjentem wniosku o środki unijne ma być Gmina Pakość. Projekt przewiduje m.in.: renowację kapliczek, rozbudowę infrastruktury noclegowej, budowę ścieżek rowerowych oraz chodników, wykonanie kilkudziesięciu miejsc parkingowych, zagospodarowanie terenów zielonych wokół kapliczek. W ramach inwestycji renowacją objętych ma zostać 21 spośród 25 kaplic. Przewiduje się stworzenie systemu zabezpieczenia obiektów Kalwarii. W związku z realizacją inwestycji planuje się także utworzenie 2 punktów informacji turystycznej i kulturalnej oraz strony internetowej poświęconej wyłącznie Kalwarii Pakoskiej.

32.1. Podstawa prawna i dokumenty wyjściowe.

13.1. Podstawy prawne

1. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162 z dn. 17.09.2003, poz. 1568), w szczególności: art. 16 i 17.
2. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów i składników przyrody na podstawie art. 21 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880).
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2003 nr 80 poz. 717) , m.in. art. 10, 14, 15.
4. Ustawa o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz 2603 z późn. zm.).

Inne regulacje prawne

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla parku krajobrazowego jest równie ważnym dokumentem legislacyjnym wspierającym prawną ochronę parku.

33. Bibliografia

Christian Adriani Cyrus, *Ierusalem sicut Christi tempore floruit, et suburbanorum isigniorumque historiarum eius brevis descriptio*, Coloniae 1584. (wyd. poszerzone: Ch. Andrichomius, *Theatrum Terra Sanctae, Coloniae* 1590)

Stanisław Niemir, *Wspomnienie o Pakości*, „Tygodnik Literacki” z r. 1841 s. 347-50 i 354-7.

Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym
Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński, Warszawa 1845.

Stanisław Plater, *Opisanie historyczno-statystyczne Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, wyd. J.N. Bobrowicza, Lipsk 1846.

Städtebuch des Landes Posen, Lipsk 1864.

Monumenta Poloniae Historia, Pomniki dziejowe Polski, Lwów 1872.

Maksymilian Borucki, *Ziemia kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Warszawa 1882.

Źródła dziejowe, Polska XVI wieku, t. 1-2., Warszawa 1883.

Julius Kohte, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler de Provinz Posen*, Berlin 1898 Bd. IV.

Adolf Warschauer, *Die Städtischen Archive in der Provinz Posen*, Lipsk 1901.

Adolf Warschauer, *Geschichte der Stadt Pakosch*, Poznań 1905.

J. Geppert, *Kościół poreformacki w Pakości*, „Dziennik Kujawski” 1919 nr 2.

Karol Kiełczewski, *Z przeszłości Pakości, Na uczczenie trzechsetletniej rocznicy założenia Kalwarii 1628-1928*, Poznań 1928.

Stanisław Kosierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Poznań 1934, s. 150 i n.

Stanisław Waszak, *Przewodnik po Inowrocławiu i Kujawach (Kruszwica, Strzelno, Pakość)*, Inowrocław 1933.

Jerzy Szablowski, *Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej (1600-1702)*, „Rocznik Krakowski”, t. 24, Kraków 1933.

Henryk Münch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*, Kraków 1946.

Czesław Krassowski, *Sprawozdanie z praktyki inwentaryzacyjnej studentów Politechniki Warszawskiej kierowanej przez Zakład Architektury Polskiej*, KAIU, t. 11, z. 1, 1966.

Czesław Krassowski, *Uwagi na marginesie pomiarów w Pakości*, KAIU, t. 11, z. 1, 1966.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 11 Województwo bydgoskie, zeszyt 8 Powiat Inowrocławski, pod red. Tadeusza Chrzanowskiego i Mariana Korneckiego, Warszawa 1974.

Anna Mitkowska, *Kompozycja przestrzenna Kalwarii Zebrzydowskiej*, KAIU, t. 20, z. 2, Warszawa 1975.

Anna Mitkowska, *Kalwarie jako szczególny rodzaj kompozycji przestrzennych*, KAIU, t. 38, z. 3, 1983.

Due casi paralleli: la Kalwaria Zebrzydowska In Polonia e la „Gerusalemme” di San Vivaldi In Toscana = Kalwaria Zebrzydowska w Polsce i „Jerozolima” San Vivaldi w Toskanii: dwa przypadki analogiczne, wstęp Anna Marx, Wacława Marx, Socjeta Stolica Della Valdesa 1983.

Anna Mitkowska, *Sacro Monte – park pielgrzymkowy*, Kraków 1990.

Anna Mitkowska, *Zadrzewienia alejowe w historycznych parkach pielgrzymkowych* [w:] *Drzewa w krajobrazie historycznym. Materiały seminarium z dnia 4 listopada 1994, seria Studia i Materiały*, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. „Krajobrazy”, Warszawa 1995.

Sacrum w ogrodach: święte ogrody kalwaryjskie i ich symbolika, red. Anna Mitkowska, Kraków 1997.

Anna Mitkowska, *Jerozolimskie Drogi Pojmania i Droga Krzyżowa kanwą kompozycyjną europejskich fundacji kalwaryjnych*, „Jerozolima w kulturze europejskiej”, red. P. Paszkiewicz, T. Zadrożny, Warszawa 1997.

Ewa Bilcka, *Pielgrzymki do sanktuariów męki pańskiej w Polsce: geneza, przemiany, współczesność*, „Peregrinus Cracoviensis”, Kraków 1996.

Zbigniew Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, Warszawa 1997.

Sacrum w ogrodach: święte ogrody kalwaryjne i ich symbolika, red. Elżbieta Nachlik, Kraków 1997.

Jerzy Zub, *Kalwaria Pałacowska: Klasztor*, Tarnobrzeg 2000.

Urszula Janicka-Krzywda, Piotr Krzywda, *Kalwaria Zebrzydowska*, Kraków 2002.

Anna Mitkowska, *Polskie Kalwarie*, Wrocław 2003.

Andrzej Wenedzki, *Przechadzki po Wielkopolsce*, Poznań 2007.

Opracowania na prawach maszynopisu

Studium Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pakość, Pakość 1998-1999.

Pakość. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta, Wiesław Posadzy [et al.], Warszawa 1956.

Miasto Pakość. Studium urbanistyczno-konserwatorskie, Dionizy Wilford [et al.], Bydgoszcz-Toruń 1978.

Pakość. Studium historyczno-konserwatorskie do zagospodarowania przestrzennego miasta, oprac. Red. Maciej Obremski, Toruń 1978.

Ochrona krajobrazu kulturowego województwa bydgoskiego, Bydgoszcz 1987.

Dokumentacja ewidencyjna założenia Kalwarii Pakoskiej, Ewa Kledzik, Bydgoszcz 2003.